

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi
Sayı: 61, Güz 2017, s. 269-308
Makalenin geliş ve kabul tarihleri: 27.04.2017-11.07.2017

FRANSIZ İŞGALİNDE OSMANIYE (CEBEL-İ BEREKET) VE RAHİME HATUN ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Volkan PAYASLI*

ÖZ

Milli Mücadele'nin güney cephesinde yer alan Osmaniye, jeostratejik bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bölgenin tren hattı üzerinde yer alması Antep, Adana, Maraş ve Hatay'da yürütülen bağımsızlık savaşı açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmanın da temel sorunsalı arka planda yer alan hatta unutulmuş Osmaniye Kuva-yı Milliyecilerinin Ermenilerle birlikte Fransız işgal güçlerine karşı vermiş oldukları amansız mücadeleyi ele almak olmuştur. Fransızların bölgeyi işgal eder etmez yönetime nasıl el koydukları, Türklere ait toprakların işbirlikçi Ermeni kuvvetlerine dağıtıldığı ve "böl-yönet" politikası sonucu bölgede işgallerin nasıl kalıcı hale getirilmeye çalışıldığı araştırmanın temel odağını oluşturmaktadır. Araştırmada her anı yazarının bahsetmeden geçemeyeceğim deyip övdüğü Rahime Hatun'un, - dönemin olaylarıyla kendi tarihsel zamanı içinde ele alınıp- derli toplu olarak biyografisi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı; kısmi olarak kullanılmamış arşiv belgelerinden, özel arşivlerden, zabıt ceridelerinden, dönemin basınına yansıyan neşredilmemiş anılardan yararlanılarak literatürün noksan kalan kısmına katkı sağlamak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adana, Cebel-i Bereket, Ermeniler, Osmaniye, Rahime Hatun

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, E-Posta: vpayasli@mku.edu.tr

AN EVALUATION ON OSMANIYE UNDER THE FRENCH OCCUPATION AND RAHIME HATUN

ABSTRACT

Osmaniye, which was located in the southern front of the Turkish National Struggle has quite an important place geostrategically. Because the region was on the railway route combining the east to the west, the north to the south, it carried great importance on the wars of independence in Antep, Adana, Maraş and Hatay. The main problematic of this article was the evaluation of Osmaniye's forgotten paramilitary forces and fight against the French forces along with the Armenian groups. The main focus of the article was selected as the evaluation of how the French forces grasped the region, and how the occupations were tried to be facilitated by way of divide and rule policy. In the article, especially Rahime Hatun's biography and services were remembered whose helpful services to the National Struggle were commemorated by any of the authors on the topic. The main target of the research was the utilization of archival documents which were used partially, private archives, legislation records, and the memoirs in those year's press and contribution to the literature's gaps.

Keywords: Adana, Cebel-i Bereket, Ermenian, Osmaniye, Rahime Hatun

Giriş

Doğu Akdeniz bölgesinde yer alan, Ceyhun Nehri, Hamis, Karaçay Kesik Suyu ve Sabun çayları ile beslenen Cebel-i Bereket (Tanzimat döneminde gayrimüslimlere Gavur denmesi yasaklandığı için Fırka-i İslahiye bu adı vermiştir.) Arapça'da bereketli dağ manasına gelip eski adı halk arasında "Gavur Dağı" olan bugünkü Amanos dağlarının Düldül dağından Belen boğazına kadar olan ve merkezi Yarpuz olan sancağa verilen ad idi. Tarihi kadim olan şehir sırasıyla, Asurlar, Persler, Büyük İskender, Selevkiler, Romalılar, Sasaniler, Tolunoğulları ve Selçuklular egemenliğine girmiş nihayetinde bölgede Ramazanoğulları beyliği kurulmuştu. Şehir daha sonra Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi sonrası Osmanlı hâkimiyetine girmişti. Bölgede daha önceden 1867 "Vilayet Nizamnamesi" gereğince Halep Vilayeti'ne bağlı merkezi Payas olan Üzeyir sancağı bulunuyordu. Osmaniye, dağlarda yaşayan aşiretlerin 1860 yıllarında Derviş Paşa komutasında Fırka-i İslâhiye'nin aşiretleri iskân çalışmaları sırasında Hacı Osmanlı Köyü çevresine yerleştirilmesi sonucu kurulmuştur. Osmanlı'ya ait manasında Osmaniye kurulmuş, Derviş Paşa, Dervişîye Cevdet Paşa Cevdediye köyünü kurmuş böylelikle Osmanlı hâkimiyeti sembolik olarak pekiştirilmişti. Ancak bu, daha önce XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulan

Kınık kasabasının XVII. yüzyılda dağılmasının ardından 19. yüzyılda yeni bir isimle ortaya çıkmasıdır. Bu yıllarda sancak, Osmaniye, Payas ve Belen kazalarından oluşmaktaydı. Halep Vilayeti'ne bağlı olan Adana, 1869 tarihinde vilayet olmuştur. II. Abdülhamit zamanında Adana valisi Ziya Paşa, yönetimin daha iyi sağlanması için 1880'de merkezi Payas olan Cebeli Bereket sancağının merkezini şehre hâkim bir nokta olan Yarpuz'a nakletmişti. 1890'da Adana Vilayeti'ne bağlanan ve Cebel-i Bereket denilen sancağa, Payas ve Osmaniye kazaları dışında İslahiye, Hassa ve bulanık kazaları da eklenmiş sancak bu durumda kuzeyden Ceyhan nehri ve Kozan Sancağına, güneyden İskenderun körfezine ve batıdan Adana sancağına kadar olan alana yayılmıştır. Osmaniye, 1908 yılında Cebel-i Bereket'in merkezi olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra sancakların vilayete dönüştürülmesiyle "Cebel-i Bereket Vilayeti" adını almıştı. 1 Haziran 1933 tarihinde Cebel-i Bereket Vilayeti lağvedilerek¹, Osmaniye bir kaza merkezi olarak Adana'ya bağlanmıştı.²

1-Fransızların Ermeni Birlikler ile Osmaniye'yi İşgali

¹ TBMM'de Cebel-i Bereketin lağvedilmesi gerekçesi madde 8'de şöyle dile getirilmekteydi: "Madde 8 — Nüfusu 107 000 miktarında olan Cebelibereket vilâyetinin mesahai sathiyesi pek az ve varidatının masarîf atına tekabül edemeyecek derecede mahdut bulunması ve mintakanın haiz olduğu siyasi ehemmiyeti itibarile daha şimalden idaresi zaruridir. Vilâyet halinde bulunduğca inkişaf kabiliyetini gösterememekle beraber âtiyen inkişaf edecek vaziyette dahi değildir. Gerek varidatının azlığı ve gerek iktisadiyatının bir vilâyet merkezi mertebesinde inkişaf edememesi gibi sebeplerden dolayı halihazır şeklile bir vilâyet evsafını haiz değildir. Binaenaleyh mezkûr vilâyetin lâğvile münasebatı ticariyeleri dolayısı ile merkezinin kaza haline konularak Bahçe, Dört Yol, Ceyhan kazalarile birlikte Adana vilâyetine ve İslâhiye kazasının Gazi Antep vilâyetine ilhakı zarurî görülmüştür."

Bkz: "Bazı vilâyetlerin kaldırılması ve bazılarının birleştirilmesi hakkında I/575 numaralı kanun lâyihası ve Dâhiliye ve Bütçe encümenleri mazbatalarının kabulü", **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XV, D. 4, Ankara, 1933, s.2

² Resmi Gazete'nin 6. maddesinde yer alan açıklamada "Cebelibereket Vilayeti lağvolunmuştur. Vilayetin merkez kazası olan "Osmaniye" kazası Bahçe, Dört Yol, Seyhan kazalar ile birlikte Adana Vilayetine ve İslahiye kazası da Gaziantep Vilayeti'ne bağlanmıştır. Bu suretle teşekkül eden Adana Vilayeti'nin ismi merkezi Adana olmak üzere "Seyhan" tebdil olunmuştur" denilmektedir. Bkz: **TC Resmi Gazete**, Kanun No: 2197, Sayısı: 2411, 27 Mayıs 1933.; **TBMM Zabıt Ceridesi**, C. XV, D. 4, 1933, s. 199; Ayrıca bkz: Yusuf Halaçoğlu, "Cebel-i Bereket", **Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, 1993, s.185-186.; Yılmaz Kurt, "Osmaniye", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul, 2007, s.478-480.; Ali Rıza Önder; "Cebelibereket Sancağı ve Rahime Hatun", **I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 20-25 Kasım 1991; Ebru Güher, Maarif Salnamelerine Göre Cebel-i Bereket'te Eğitim Öğretim, **Turkish Studies**, Volum 9/4 Spring 2014, s. 457-467; B. Ünal Bereket, "Osmaniye Şehrinin Tarihi Coğrafyası", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 1997, s. 82-83; <http://www.haberinortasi.com/cebelibereket-sancagi-ve-vilayetin-kurulmasi-makale,90.html> (08.02.2016)

Fransa'nın bölgeyi ele geçirme düşüncesi, Birinci Dünya Savaşı devam ederken 1916'da yapılan Sykes-Picot Anlaşması'nda ortaya çıkmıştır. Bu anlaşmaya göre Fransa'ya verilen yerlere baktığımızda; İskenderun, Lazkiye Trablus, Beyrut, Sayda, Kilikya (Çukurova) ve Orta Güneydoğu Anadolu'nun (Urfa, Antep, Maraş) Akka limanları yer almaktaydı. Buna ilaveten Fransa'ya ait "A" ve İngiltere'ye ait "B" bölgeleri ihdas edildi. Fransa'nın nüfuzuna bırakılan "A" bölgesi; Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul'u kapsamaktaydı. "B" bölgesi ise Şam'ın güneyinden, Kerkük'ün kuzeyine çekilecek hattın güneyinde kalan topraklardan oluşmaktaydı.³

Fransızlar, 1916'nın Kasım'ında gizli anlaşmaları uygulamak ve bölgeyi ele geçirmek üzere Doğu Lejyonu'nun kurulmasına karar vermişti. Buradaki temel amacı Suriye, Kilikya ve Lübnan'da Fransızların gücünü göstermekti. Fransız idarecileri o günlerde Kahire'ye, Binbaşı Romieu'ye bir direktif ulaştırmışlardı. Direktifte şunlar yazmaktaydı:⁴

"...Ermeni Lejyonu için gönüllü toplamak üzere New York'a hareket etmekte olan heyete dâhil olduğumu duyduğumuz Mihran Sivaslı'ya aşağıdaki hususları anlatınız 'Yalnız sağlıklı, güçlü ve milliyetçilik hisleri kuvvetli Ermeniler toplamak yeterli değildir. Özellikle Kilikya ve Suriye doğumlu bölge lisanını iyi bilen, memleketi tanıyan Ermenilerin toplanması şarttır. Mühim olan sayı değildir kalitedir. Ayrıca Birleşik Amerika'da toplanacak gönüllü Ermenilerin sayıca çok fazla olmaması da tavsiye olunuyor. Yoksa bu işlere dair haberler çabuk yayılabilir ve İstanbul ile İzmir'de yaşamakta olan Ermeniler de müşkül duruma düşürülmüş olur. Gazetelerin gönüllü toplama işlerinden katiben bahsetmemeleri bilhassa sağlanmalıdır. Bu Ermenilerin Birleşik Amerika limanlarına gönderilmeleri tasvip edilmemektedir. Bunlar Cezayir limanlarına getirilmeli ve oralardan hedeflerine gönderilmelidir."

Fransızların Kilikya'ya hâkim olabilmek için 1916 yılından hatta daha öncesinden Ermenileri eğitmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Fransız Ordu Müfettişi de bu çalışmalarını yakından takip etmiştir. Ermeni Lejyonu'nun her biri 200'er kişilik altı bölükten kurulmuştur. 160 Suriyeli gönüllüden de bir bölük teşkil edilmiştir. Bu iki grubun birleşmesiyle Doğu Lejyonu çıkmıştır. Fransız Generali güney cephesi ve diğer bölgeler için kullanılacak Ermeni askerlerinin kabiliyetini şöyle sıralamaktaydı: 1) En iyileri Osmanlı ordusunda asker iken Filistin veya Mezopotamya cephelerinden firar etmiş

³ Ömer Kürkçüoğlu, **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)**, AÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 512, Ankara, 1982, s.101-102; Yuluğ Tekin Kural, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, Kalite Matbaa, Ankara, 1976, s.13; Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk Fransız İlişkileri**, TTK, Ankara, 1994, s.5.

⁴ Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet** 19 Haziran 1982.; 16 Haziran 1982.

Ermenilerdir. 2) Cebel Musa Ermenileri 3) Birleşik Amerika'dan gönderilenler. 4) Suriyeliler (General Ballion'ya göre bunlarda dövüş kabiliyeti hemen hemen yoktur.)⁵ Ermeni Lejyonları, Fransızların Kilikya'da hâkimiyetini Mondros Mütarekesi'nden sonra gerçekleştirebilmek için hazır hale gelmişlerdi. Bu maksatla işgalleri kolaylaştırmak üzere General Maxwell, Ermeni komando grubunu Toprakkale ile Asi nehri arasında bir noktaya çıkararak demiryolu üzerindeki Bahçe tünelini havaya uçurarak Adana ile Halep arasında her türlü bağlantıyı keserek ve bölgede elektrik enerjisi veren tesisleri yıkma teşebbüsünde bulunacaktır.⁶

1918'de 30 kişilik Ermeni çetesi Bahçe'de ve civarında bulunan birkaç köyü yakıp yıkmıştı. Harbiye Nezareti, Osmaniye ve İslâhiye arasında dağlık kısımda çalışan Ermeni işçilerinin buradan uzaklaştırılmasını istemişti. Bu talep üzerine Vilayet Jandarma Müfrezeleri, İslâhiye ve Osmaniye arasındaki demir yolunu koruma altına almış, Ermeni çete ve işçilerini tutuklayarak buradan uzaklaştırmıştı.⁷Osmaniye'ye ikmal edilen müfreze Cebel-i Bereket merkezi olan Yarpuz'a harekât etmiş, buradan birlikler taksim edilmişti. Hasanbeyli'nin güneyi aranmış, Gavurdağı'nda tedbirler alınmış ve suçlular elleri kelepçelenerek Osmaniye'deki firka karargâhına getirilmişlerdi. Tatbikat esnasında çetelerin kaçma ihtimali olduğu düşüncesiyle Cebel-i Bereket Mutasarrıflığına ve Bahçe Kaymakamlıklarına harekâtın başlamasıyla ilgili bilgiler verilmişti. Yarpuz'da aramalar devam ederken Ermeni çete üyesi Mardoros, Gavurdağı'nda dolaşırken tutuklanarak Osmaniye'ye gönderilmişti. Haruniye'de Ermeni eşkıyası askerler tarafından öldürülmüş, bunun üzerine civarda bulunan Ermeni eşkıyaları firar etmişti.⁸

20-30 Eylül 1918 tarihinde İngilizlerin Mersin limanından karaya asker çıkarmış olduğu, bu amaçla 5.000 Ermeni ve 2.000 İngiliz askerinin

⁵ Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet** 20 Haziran 1982.

⁶ Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet** 16 Haziran 1982.; Ayrıca bkz: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV**. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966, s.47.; Daha öncesinde de İngilizlerin Amerika ve Balkanlardaki gönüllü Ermenilerle bölgeyi işgal etme projeleri konusundaki detaylı bilgiler için bkz: **PRO., FO. 371/2485/41444**, Ulusal Ermeni Savunma Komitesinden Sir Edward Grey'e yazı, Boston. Aktaran Salahi Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri", **Bellekten**, C.XXXVI, Ocak 1972, s.37.

⁷ **ATASE, Klasör no: 5168, Dosya no 16, Belge no: 20-2**'den aktaran bkz: Ahmet Eyice, "Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Srasında Maraş'ta Ermeni Mezalimi,"**Bellekten**, Cilt LXVII, Aralık 2003, Sayı 250, 911-947.

⁸ 44. Firka Kumandanlığının Maraş Mutasarrıflığı'na, Pazarcık ve Kilis Kaymakamlığı'na yazdığı 29 Temmuz 1918 tarihli yazısı, **ATASE, Klasör no 5168, Dosya no16, Belge no 20-14**'ten aktaran bkz: Eyice, **a.g.m.**, s.911-947; Ayrıca 44. Firka Kumandanlığının 12. Firka Kumandanlığı'na yazdığı 21 Temmuz 1918 tarih ve 6 numaralı yazısı, **ATASE Klasör no 5168, Dosya no 16, Belge no 20-18**'den aktaran bkz: **a.g.m.**

toplandığı, İngilizlerin Kıbrıs'ta toplanan gönüllü Ermeni birlikleri ile Osmaniye civarında bulunan Ermeni çetelerine yardım edeceği Ermenilerin demiryolu tünellerini ortadan kaldırmayı planladıkları 12. Fırka Kumandanlığı'ndan 44. Fırka Kumandanlığı'na bildirilmişti.⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından Mondros Mütarekesi¹⁰ imzalanmıştı. Ancak Anlaşma imzalandığı sırada İngilizlerin Filistin cephesini ele geçirmesiyle, Mustafa Kemal'in emrindeki Türk ordusu Halep'e, oradan da Fırat'a kadar uzanan sahada yeni bir cephe meydana getirmiştir.¹¹

İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın karşı direnişine rağmen, kendisinin görevden alınmasıyla gizli antlaşmalara da aykırı olarak 9 Kasım 1918'den itibaren İskenderun, Urfa, Antep, Maraş ve Çukurova bölgesini işgal etmişlerdir.¹² Ayrıca İngilizler, Osmanlı Hükümeti'nden isteklerde bulunmuşlardı. Konumuz açısından önemli olan isteklerden ikisi şunlardır:¹³

- 1) "Kilis-İslahiyye hattının" güneyinde ve "Misis tren yolu boyunca bulunan" Türk askerleri, 1 Aralık 1918 tarihine kadar Ceyhan nehrinin batısına çekilecek, Seyhan nehrinin batısı ile Adana-Tarsus demiryolunun kuzeyine kadar yapılacak ikinci çekilme, 5 Aralık'ta tamamlanmış olacak ve Pozantı kuzeyine yapılacak olan son çekilme ise, 15 Aralık 1918'de bitmiş olacaktır.
- 2) Bütün Türk birlikleri Halep-Katma-İskenderun yolu kuzeyine çekilecek ve bu yol Halep-Toprakkale demiryolundan İngilizler serbest bir surette faydalanacaktı.

28 Kasım'da İngiliz Komutanlığı, Türk birliklerinin Kilikya'dan çekilmesi gereken tarihi açıklamıştı. Buna göre birlikler, 13 Aralık'a kadar Ceyhan'ın batısına, 17 Aralık'a kadar Seyhan'ın batısına, 21 Aralık'a kadar da Pozantı'nın batısına çekilecekler ve İngiliz ordusu geçtikleri yerlerdeki askerleri esir alacaklardı. 28 Kasım'a kadar Fransız ordusu Türk kuvvetleri ile temas halindeydi. Türk askerleri Mondros Mütarekesi nedeniyle kuzeye

⁹ 12. Fırka Kumandanlığının 44. Fırka Kumandanlığı'na yazdığı 19 Eylül 1918 tarihli yazısı ATASE, Klasör no 5168, Dosya no 17/A, Belge no 5,5-1-2'den aktaran bkz: Eyice, a.g.m., s.911-947.

¹⁰ Mütarekenin maddeleri için bkz: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, TTK, Ankara, 1996, s. 559-560.

¹¹ Süleyman Hatipoğlu, "Atatürk ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **Türk Dünya Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, Haziran 1996, S 102, s.2.

¹² Yusuf Sarınoy, "Atatürk'ün Hatay Politikası-1- (1936-1938)" **AAMD**, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996. s.4-5.; Hatipoğlu, a.g.m., s.13-14.; Adil Dağıstan, "Sancak'ta Fransız Mandat Yönetimi ve Türkiye", **AAMD**, CXX, Kasım 2004.s.690.; Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C 3, Kısım I, TTK, Ankara, 1983, s 772-773.

¹³ Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar C. I**, MEB, İstanbul, 1991, s.48-49.

doğru çekildiler. 5 Aralık'ta İngiliz komutanlığı, Fransa'nın Suriye işgal komutanı General Hamelin'e "Fransızların Türkleri kovalayıp Kilikya'ya işgal etmelerine" izin vermişti. 11 Aralık 1918'de Fransız subaylarının yönetiminde Fransız askeri üniforması giymiş olan 400 kişilik Ermeni taburu Dörtöl'a girdi evleri basıp yağma etmişti. 17Aralık'ta ise 500 kişilik bir Fransız birliği Mersin'e çıkarma yapmıştı. Buradan ayrılan kuvvetler Tarsus'a ardından 21 Aralık'ta Adana Vilayeti de Mısır'daki İngiliz kuvvetleri komutanı General Allenby'nin emri ile işgal edilmişti. Hamelin, Adana'da büyük törenle karşılanmıştı. 25 Aralık 1918 tarihinde Fransızlar Osmaniye'yi işgal etmişlerdi. Fransızlar Osmaniye, Bahçe ve Haruniye'de 1000'e yakın Ermeni askeri bulundurmuşlardı.¹⁴ Fransa'nın "*Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri*" unvanı ile Kilikya'ya gelen George Picot ile Fransız General Hamelin ve Albay Bremond ise çeşitli işlere giriştiler. General Hamelin gelişmeleri yakından takip etmek üzere Adana'ya gelmişti. Bremond ise Fransız Hükümeti tarafın da "*Ermenistan'ın baş yöneticisi*" unvanıyla Kilikya'ya gönderilmişti.¹⁵ Aralık 1918'de Kudüs'teki ve Beyrut'taki Ermeni Lejyonları da İngilizlerin desteği ile eksik olan Fransız güçlerine takviye olarak Kolonel Louis Romium tarafından bölgeye aktarılmıştı. 4. Tabur Ermeni birliği İskenderun'a Dörtöl'a, Osmaniye ve Pozantı'ya yerleştirildiler.¹⁶Osmaniye'de Fransız komutanı Andre, tercümanı

¹⁴ **Yeni Adana**, "Mücadele ve Kurtuluş Sahifesi", 5 İkinci Kanun 1934; Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Marş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s.6; Tansel, **a.g.e.**, s.50; Remzi Kılıç, "Milli Mücadele'de Gizik Duran ve Faaliyetleri," **IV.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu**, (10-11 Nisan 2003), Kayseri, ss. 361-377.

¹⁵ Bölgenin Fransızlara geç verilmesinin nedenini Akyüz şöyle ifade etmekteydi: "... *Dünya Savaşı sırasında Fransa'nın asıl ordularını karada ve Almanya'ya karşı kullanması bu sebeple Doğuda pek az bir kuvvet bulundurabilmiş olması, İngiltere'nin ise Doğuda muazzam bir askeri güce sahip olması idi. İngiltere, İstanbul-Mısır-Filistin-Suriye-Kilikya-Musul-Mezopotamya-Hindistan çizgisinde ve Bağdat-İstanbul demiryolu hattında çok güçlü olarak kalmak istiyordu ve bu onun için kolaydı. Böylece Dünya Savaşı sona erince, birçok Osmanlı toprağı gibi, Kilikya'nın askeri işgal ve yönetimi de esas olarak İngiltere'ye kalmıştı...*" b kz: Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988, s.178-181; Ayrıca b kz: Yavuz, **a.g.e.**, s.8. Bremond'un Adana'da büyük bir sevinçle Ermenilerce karşılanması ve kendisinde yarattığı etki, askeri idareye el koyması seklindeki yapmış olduğu eylemler için b kz: Ali Saip Ursavaş, **Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu**, Nurettin Uycan Basımevi, İstanbul, 1988,s.14-17

¹⁶ Dikran H. Boyajian [Tigran H. Poyachian], Haykakan Legeone: Patmakan hushagrutium [The Armenian Legion: A Historical Memoir] (Watertown, MA: Baïkar Press, 1965), pp. 190-91.(Translated by Garabet K. Moumdjian). 1919'un Ocak ayından Haziran'a kadar Osmaniye'ye 1000'e yakın Ermeni göç etmiştir. B kz: Buzand Eghıayan, ed., Adanayi Hayots patmutium [History of Adana Armenians] (Antelias: Catholicosate of Cilicia, 1970), pp. 433-37 (Cited by Garabet K. Moumdjian); Ayrıca Ermeni faaliyetleri için b kz: Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yi Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri",**Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Mayıs-Kasım 2005, Yıl:18, Sayı:35-36, Ankara, 2006.

ve yaveri Ermeni Hrant ile birlikleri kendilerine askeri karakol yaptıkları Hacı Ökkeş'in konağında kalmışlardı.¹⁷

Bremond bölgedeki askeri varlığını gelen takviyelerle güçlendirerek idari işleri de kontrol almaya başlamıştı. Dâhiliye Vekâleti'ne çekilen telgrafta konuyla ilgili şunlar yazmaktaydı:¹⁸

“Adana Vilayetinden gelen 31 Ocak 1919 tarihli telgraftın sureti

Albay Brémond adında bir zatın Vilayet İdare Memuru ve Albay Normand adındaki bir zatın da Sancak İdare Memuru unvanıyla yanlarında sekiz Fransız subayı ile geleceklere ve bunlar için hükümet konağında özel oda hazırlanması gerektiği buradaki işgal kuvvetlerinin Fransız kumandanı tarafından şimdi talep olunmuştur. Bu kişilerin görev ve yetkileri kesin surette açıklanmıyorsa da idari işlemleri ya kontrol edecek veya doğrudan doğruya yavaş yavaş memleket idaresini ele alacak idarî memurlar olması ihtimali vardır. Yapılacak uygulamanın yarın akşama kadar belirlenip bildirilmesi önemle arz olunur.”

Fransızlar işgal devresinde hem yönetimi ele geçirmeye çalışırken hem de bölgede terk olunan toprakları satma yoluna gitmişlerdi.¹⁹Bir yandan da yerel teşkilatlarla işbirliği içerisine girilmişti. Hürriyet ve İtilaf Fırkası hemen faaliyete geçerek kulüplerini açmış Ermenilerle hareket etmeye başlamıştı. Fani ailesi bu faaliyetlerin başında yer almıştı. Bu ailenin mensuplarından Ali İlmi²⁰ derhal Ferda gazetesini²¹ çıkarmaya başlayarak Türklüğe hakaret edip işgal kumandanını ve Ermenileri övmüştü. Zeynelabidin de fırkanın başına geçerek kendisini bir kahraman olarak

¹⁷ Ahmet Kılıç, **Osmaniye Çete Harbi**, Özdoğuş Matbaası, Osmaniye, 1976.7

¹⁸ **BOA. HR. SYS. 2555-3/63, 64.**

¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.3, D.2, Ankara, 6 Teşrinievvel 1339, s.252.

²⁰ “Süleymaniyeli muallim Şeyh Mehmed Abdülbaki Fani'nin oğlu olan Ali İlmi, 1878'de Kozan dahilinde Kadırlı kasabasında dünyaya geldi. 1908'den önce Adana'da resmi gazete yazarlığı ile matbaa müdürlüğünde, Cebel-i Bereket Tahrirat Müdürlüğü'nde, Adana Mektubi Kalemî mümevizliğinde ve Adana Sultanisi edebiyat ve Farsça muallimliğinde bulundu. II. Meşrutiyet'ten sonra ise Osmanlı Meclis'i Mebusanı'nın ikinci döneminde(18 Nisan 1912-4 Ağustos 1912) Kozan mebusu seçildi. Adana'da yayımlanan Anadolu ve Teceddüd gazetelerinin başyazarlığını yaptı, ayrıca yine Adana'da Rehber ve Ferda adlarıyla iki gazete çıkardı. Kurtuluş Savaşı sırasında Ferda gazetesinde Milli Mücadele aleyhinde neşriyat yapması yüzünden 150'likler listesine dahil edilen Ali İlmi, bir süre o sırada Türkiye sınırları dışında bulunan Antakya'da lisede edebiyat hocalığı yaptı. 1938'de 150'liklerin affı üzerine doğup büyüdüğü Kadırlı'ya döndü ve 1964 yılında burada vefat etti.” Bkz: Abdullah Uçman, “Ali İlmi Fani (Biligili)'nin Bir Mektubu”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 114, Haziran 1993, s.39; Ayrıca bkz: Taha Toros, “Mesud Fani Üzerine”, **Tarih ve Toplum**, S.61, Ocak 1989, s.50; Abdurrahman Ucman, Handan İnci, **Bir 150'liğin Mektupları**, İstanbul, 1998; Mete Tuncay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması** (1923-1931), Yurt Yayınları, Ankara, 1981.s.242-243

²¹ Ferda gazetesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim İslam, “Milli Mücadeleye Muhalef Bir Gazete: Ferda”, **Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S-12 (2009), s 158-174.

göstermişti. Aynı aileden Haçin Kaymakamı Mesud Fani²², Osmaniye Mutasarrıfı Hüsnü Bey'in kaçması sonucu Beyrut'taki Fransız Fevkalade Komiseri'nin emriyle Cebel-i Bereket Mutasarrıflığı'na getirilmişti. Ermenilerin yoğun olduğu Dörtyol'da ikamet etmiştir. Göreve gelir gelmez de Türklüğü aşağılayan, Fransızları öven beyannameler yayınlamıştı. Dâhiliye Vekâlet'ine çekilen telgrafta yer alan Normen adlı Fransız askeri kaymakamı gelerek Governor namıyla mülki, idari ve inzibat işlerini eline almıştı.²³

İşgaller sırasında Bahçe'de 15 kişilik Türk çetelerinin, Fransızların kullanacağı demiryollarının somunlarını sökmesi sonucu Fransız kuvvetlerinin katarı devrilince 300 Fransız askeri ölmüştü.²⁴ Dönemin Bahçe çetecilerinden Hasan Çanka, Mart 1919'da Fransızlar tarafından yakalanarak Ermeni çetelerine teslim edilmişti. Ermeni kuvvetleri kendisini Osmaniye Guvarnoru Andre'ye gönderirken Ermenilerin intikam alacağız sesleri arasında İstasyona varmış, oradan Osmaniye Hapishanesi'nde tevkif olmuştu. 4 kardeşi, eşi ve annesi Hasanbeyli kilisesinde sorgu edilmişlerdi. Bahçe Belediye Başkanı Hasan Çanka Osmaniye'de işgalin ve çete harbinin nasıl başladığını yıllar sonra neşrettiği anılarında şöyle dile getirilmişti:²⁵

“...Ben hapishanedeysen Bahçe'de Ermeniler tarafından sebepsiz olarak caminin önünde Battaloğullarından iki kişinin kurşunla öldürülmesi ve

²² “1889'da Adana'da doğdu. Hukuk eğitimi gördü. Hukuk mektebinden sınıf arkadaşı Burhan Felek'e göre “24 ayar ateşin zekalı” bir kişiydi. Ne var ki hiçbir inanç taşımıyordu. Bugün ak dediğine yarın kara diyen ve bununla övünen bir karakter sahipti. Mersin'de yargıçlık, Cebel-i Bereket (Osmaniye)'de mutasarrıflık yaptı. Bu görevinde iken Milli Mücadele karşı çıktı ve Adana'ya işgal eden Fransız ordusuyla işbirliği yaptı. Yüzelli Kişilik Listeye alındığını öğrenince, Paris'e giderek hukuk ve felsefe dallarında yüksek lisans ve doktora çalışmalarında bulundu. 1938 yılına kadar ağabeyinin edebiyat öğretmenliği yaptığı Antakya lisesinde felsefe okuttu. Aftan sonra aynı yerde avukatlığa başladı. Son yıllarını İstanbul'da geçirdi ve 15 Kasım 1979'da burada vefat etti.” Bkz: Kamil Erdeha, **Yüzellilikler**, Yayıncılık Matbaası, İstanbul, 1998, s.187; Ayrıca bkz: Emin Karaca, **150'likler**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004, s.65; İlhami Soysal, **150'likler**, Gün Yayınları, İstanbul, 1985, s.149; Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997, s.211.

²³ **Yeni Adana**, “Mücadele ve Kurtuluş Sahifesi”, 5 İkinci Kanun 1934.; Recep Dalkır, **Milli Mücadelede Çukurova**, İstanbul, 1961, s.184.; Rifat Sakallı, “Çukurova'nın Kurtuluş Hatraları”, 5 Ocak 1965.; Taha Toros anılarında Mesud Fani'nin Maarif Müdür Vekilliği yaptığından bahsetmektedir. Bkz: Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.s.218; Ahmet Akbaş ise anılarında Fransızların isteklerini yerine getiren Mesud Fani'nin çetelerden korktuğu için Dörtyol'da oturup Osmaniye'yi idare ettiğini ifade etmiştir. Bkz: Ahmet Akbaş, **İşgal Çantası**, Ankara, 2012,s.97.; Gökalp, **a.g.e**, s. 22-23.

²⁴ Ahmet Remzi Yüreğir, “Ermeniler Tarafından Minarede Öldürülen Müezzın, Telgraf Direğine Asılan Tel Müdürü”, **Yeni Adana**, 23 Son kanun 1943.

²⁵ Ahmet Remzi Yüreğir, “Ermeniler Tarafından Minarede Öldürülen Müezzın, Telgraf Direğine Asılan Tel Müdürü”, **Yeni Adana**, 25 Son kanun 1943.

müezzinin minarede ezan okurken Ermeni çeteleri tarafından kurşunla vurulması ve Telgraf Müdürü Bekir Bey'in kesilmiş teli eklerken Bahçe istasyonu civarında telgraf direği üzerinde yine Ermeni çeteleri tarafından kurşunla vurularak öldürüldü ve bu hadise üzerine kasabada iğtişaştan korkan Türkler Kardere köyüne evlerini ve bütün eşyalarını terketmek suretiyle kaçmışlar ve bu meyanda benim evimde Ermeniler tarafından kamilen yağma edilmişti. Ben hapishanede iken bir jandarma ismi Tekdemir Mehmet Çavuş Osmaniye'nin Gebeli köyünden bana gelerek, seni kaçıracağım kaçır mısın dedi. Ben de her ihtimali düşünerek kaçmam için ne kusurum vardır dedim. Bunu demekle beraber Osmaniye eşrafından Palalızade Süleyman ağayı yanıma çağırdım. (Mumaileyh Fransız ve Ermenilerle Çete Reisi olarak savaş ederken şehit olmuştur.) Tekdemir Mehmet Çavuşun bana olan teklifini kendisine söyledim... Fransızların bu işte rolü yoktur, kaç dedi. Ben de kaçtım. Kaypak tarikiyle Haruniye'ye ve Haruniye'den de Maraş'a gittim. Maraş'ta Heyeti merkeziye teşkil edilmişti. Heyeti merkeziye Reisi ilk devredeki Mebuslardan Arslan Beyle görüştükten sonra Bahçe kazası ve Haruniye nahiyesindeki Fransız ve Ermenilerle çete halinde mücadeleye başladık...O zaman Bahçe'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkil edilmiş: iki sene halinde Osmaniye'deki Fransızlarla mücadele edilmiştir..."

Çete reislerinden Divlimoğlu Ali Rıza Ulaş, yıllar sonra anılarını naklettiği Yeni Adana gazetesine Osmaniye'de Jandarma Tabur Kumandanı olan Binbaşı Sıdkı'nın en iyi silahları kendilerine teslim ettiğini bu doğrultuda Yarpuz'a gittiğini belirtmişti. Çaylı Kara Hasan'dan başka Erzinli Dana Boru, Azman Bekir gibi bir takım Türk genci Fransızlara isyan bayrağı çekip dağa çıkmış, Kara Hasan'ın birliklerinde günden güne güçlenmeye başlamıştı.²⁶ Kara Hasan Ağyar köyünde çadır kurmuş, teşkilatını tamamlamaya çalışırken köy ahalisinden erzak talep etmişti. Cebel-i Bereket işgal komutanına şöyle bir nota vermişti:²⁷ "...Cebel-i Bereket Kuvve-i İşgaliye Kumandanı Andırıya Edvard! Yirmi dört saate kadar Cebel-i Bereketi tahliye eyle, etmediğin takdirde kasabayı yakarım. İçinde sende yanarsın. Topladığım on bine yakın bir kuvvet ile geliyorum. Kuvva-i Milliye kumandanı Kara Hasan..."

Osman Tufan Paşa da anılarında Fransızların Maraş'a yardımını önlemek için Haruniye civarında tren yollarını ve köprüleri tahrip ettiklerini, çete savaşlarının merkezden uzak yerlerde başlamış olduğunu belirtmiştir. Tufan Paşa Osmaniye'de nasıl teşkilatlandıklarını ve ilk işgallerin nasıl zuhur ettiğini şöyle dile getirmişti:²⁸

²⁶ Yeni Adana, 16 Mart 1943.

²⁷ Akbaş, a.g.e, s.56.

²⁸ Osman Tufan Paşa, **Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul, 1998, s.43-60.

“...Osmaniye’de, daha bidayette hamiyetli olarak tanıdığımız ve Osmaniye mintukasında milli mefkûreyi teşmil eden vatandaş, Osmaniye’li Durmuş Efendi isminde bir zat idi. Bu arkadaş fedakârlığı ile ve yüksek milli düşüncesiyle, Milli Hareketin sonuna kadar yılmadan çalışmıştı. O havalide her müsademeye bilfiil müfrezesiyle iştirak etmiştir. Bu sırada Maraş’tan Fransızların yaralı, hasta vesair sebeplerle askerlerin bir kısmı Haruniye’ye gelmişler ve bunları makinalı tüfeklerle takviye etmişlerdi. Haruniye nahiyesinde muhteşem bir Amerikan Koleji vardı. Kasabanın bir yamacı Türk, mukabil yamacı Ermenidir. Ermeniler gördükleri yardımla çok azgındılar. Haruniye halkının muallimleri ve ileri gelenleriyle gizli temaslar yaptık ve gizli tutulmak üzere teşkilat kuruldu. Teşkilat ve maksadın çok gizli tutulması matlup idi. Çünkü planımız Kozan’a yürümekti. Andırın kuvvetiyle Kozan’a hareket ettiğimiz zaman, boş kalan Andırın köylerine cenuptan Haruniye’den bir düşman hücumu olursa, o zaman Haruniye teşkilatının müdahalesini istemiştik. Haruniyeliler sabredemediler, teşkilatlarını hissettirdiler ve hatta biraz da kendileri müteceviz oldular. Çok faik olan düşmanları tarafından Türk Mahallesi yakıldı. Fransızlar, Andırın üzerinden tayyare uçurarak tehdit ve keşifler yaptılar. Haruniyeliler, kâmilan Dumanlı dağlarına tırmanarak canlarını kurtarmaya çalıştılar...”

Bremond, 6 Nisan 1919 tarihinde 1915 öncesi ve sonrası Ermenilerin taşınır ve taşınmaz mallarına el koyan Türk otoriteleri tarafından Kilikya Türklerine dağıtılan her şeyin asıl sahibi olan Ermenilere verilmesini istemiştir. Aynı şekilde bölge nüfusunun elinde olan tüm silahların 24 saat içerisinde teslim edilmesini dile getirmiştir.²⁹ Hamdi Gökalp anılarında yaşananları şöyle anlatmaktadır:³⁰

“Fransızlar bir de hakem heyeti tayin ettiler. Güya Türkler, umumi harpte sürülen Ermenilerin mallarını gasbetmişler, onlarda şimdi haklarını arayacaklarmış... Hakikatte bu heyet, Türklerin zenginliklerini soymakla mükellefti: Alacakları varmış gibi bazıları şahit, bazıları şikayetçi olarak hazırlanmış bir plan dahilinde halkı soyuyorlardı; halk bundan büyük ve haklı bir asabiyet duydu.”

Ermeniler de bölgede silahlanarak kıyım faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Bab-ı Ali’ye gönderilen telgrafta tren yolunun Ermenilerce nasıl kontrol edildiğine dikkat çekilmektedir:³¹

²⁹ Shmavon T. Torosyan, **Kilikiyai Hayeri Azgayin-Azatagrakan Sharzhumnere, 1919-1920 [The National-Liberation Movements of Cilician Armenians, 1919- 1920]** (Erevan: Erevan State University, 1987), p. 86 (Cited by Garabet K. Moundjian)

³⁰ Hamdi Gökalp, **İşgalde Cebel-iBereket**, Gaziantep Halk Matbaası, 1932.s.4; Ayrıca bkz: Kılıç, **Osmaniye’de Çete Harbi**, s. 8.

³¹ BOA. HR. SYS. 2544-17/10-12, 13, 15.

“11 Nisan 1919 gecesi Bağdat hattından Konya’ya gelen tren yolcularından Fatih Askerlik Şubesi Başçavuşu Maraşlı Mehmed Nuri Efendi ile arkadaşı Zor Telgraf Müdürü Maraşlı Muharrem ve Evrak Muhasebecisi Aksaraylı Muhiddin Efendi’yi Toprakkale ile Osmaniye arasında tren içerisinde Fransız asker kıyafetinde iki Ermeni bıçakla yaralamışlar, Muharrem Efendi’yi trenden aşağıya atmışlardır. Muhiddin Efendi’nin bu saldırıdan korkarak Adana’da kalmaya mecbur olduğu, Muharrem Efendi’nin de aldığı yaradan dolayı Toprakkale’deki İngiliz Hastanesi’nde öldüğü yapılan tahkikattan anlaşılmıştır.”

Çete harbinin başladığı zamanlarda milis kuvvetler, Fransızların zırlı trenlerini ele geçirmişler, rayları sökmüşler ve raylara dinamit yerleştirerek tren geçişlerine engel olmuşlardı. Gâvur dağında bulunan çetecilerden Kara Hasan’ın da bölgeyle temasları vardı.³² Cebelibereket sancağının merkezi olan Osmaniye kasabası da Fransızlar tarafından işgal edilmişti. Fransızlar, Ermenilerin kışkırtmasıyla hükümet işlerinde Türklere zorluklar çıkardıkları gibi onlara zulüm etmekten de kendilerini alıkoymamışlardı. Fransızların haksız işgallerini, yaptıkları zulümleri protesto etmek ve dünya kamuoyuna duyurmak amacıyla Cami meydanında 28 Mayıs 1919 tarihinde toplanılmıştı. Fransız birlikleri toplanan halkın üzerine hiçbir gerekçe göstermeden çocuk, genç, yaşlı, kadın ve erkek demeden haksız bir şekil de ateş açarak halkın sağa sola kaçmasına ve izdihama sebebiyet vermişlerdi. Bu durum karşısında bölgenin yerel milisleri olan Hacı Ali oğlu Gavur Ali, Hoca Mehmet Efendi ve diğer arkadaşları Cami’nin karşısındaki okulu siper yaparak, Fransızlara karşılık vermek durumunda kalmışlardı. Durumu haber alan Akyar’daki Hasan Paşa Müfrezesi de olay mahalline gelerek Fransızlara ateş açmıştı. Fransız askerleri Ermenilerin evine sığınmış, çatışma sırasında Osmaniye Camisi’nin minaresi zarar görmüştü. Bu olaydan hemen sonra Osmaniye’de 25-50 kişiden oluşan Kuvay-ı Milliye Müfrezesi oluşturulmuştu. Bunlar: Karayığınlı, Nuri Efe, Yeşiloğlu, Taşçı Bekir, Süleyman Ağa Müfrezesiydi. Bunların dışında Bahçe, Haruniye, Yarpuz, Tatarlı, Andırın, adlarında birçok müfreze oluşturulmuştu.³³ Bölge çetecilerinden tarihe tanıklık eden Ali Çenet anılarını naklederken

³² Osman Tufan Paşa, a.g.e., s. 72.

³³ **Harp Tarihi Dairesi Arşiv no. 5/7723, Dosya No.229.**’den aktaran bkz: **ATASE,Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966,73.; Ayrıca bkz: Kenan Gediklioğlu, “Osmaniye’nin Kurtuluşu”,**Yeni Adana**, 7 Ocak 1954.; Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983, s.258.

Osmaniye’de çete harbinin nasıl başlığını ve ilk kurşunun nasıl atıldığını Fransız işgalinin acımasızlığını şöyle dile getirmişti:³⁴

“Fransızlar Osmaniye’yi işgal etmiş Türk ve Müslüman halka zulmetmeğe başlamışlardı. Bunun üzerine Osmaniye’den ve Osmaniye’ye 5 km. Uzakta bulunan Çardak köyünden bazı adamlar Fransızlara karşı silahlanmağa başladılar. Biz, kıyı köylerden eli silah tutanları çeteciliğe davet ediyor ve gelmeyenleri de zorla getirmeğe uğraşıyorduk. Bu çetelerin Reisi Çardak köyünün de ağası olan Kadir Ağa ve Çenet Ağa idi. Çeteler toplandıktan sonra ilk silahı İncirli (Taşçı) denilen yerde patlattık. Ve iki düşman esir ederek Mustafa Kemal Paşaya gönderilmesi için Maraş çetesine teslim ettik. Bundan sonra hapishaneye bastık. Mahkumları da silahlandırarak kendi çetemize ekledik. Bu vaka’dan sonra Taşçı’de Fransızlara erzak taşıyan trenin yolunu kesip treni muhafazaya memur edilen yirmi beş Fransız erini öldürdük... Bir çam kütiüğünü siper ederek bizde onlara ateş etmeğe başladık. Vagonun içerisinde yiyecek ve cephane dolu idi. Bunları aldıktan sonra Osmaniye’ye geldik. Fransızlar bizimle on beş günlük bir mütareke istediler. Bizde kabul ettik. Meğer düşman yardımcı kuvvet getiriyormuş. Bu haber üzerine mevzeri omuzuma taktım Çardak’tan Osmaniye’ye doğru yollandım... Fransızları tazyik ederek Osmaniye’yi terk etmelerini söyledik. Bunda da bize üç saat müsaade edin dediler, bizde olur dedik. Üç saat sonra tren geldi ve istasyondan bir gürültü peydah oldu. Bu gürültü gittikçe yaklaştı. Bu arada bütün Osmaniye halkı acaba bu nedir diye merakla yollara çıkmıştı. Şimdiye kadar bu hiç görmediğimiz makine, makineli tüfek ve top ateşile önüne geleni taramağa başladılar. Bu zırhlı makine şimdiki Abdurrezak ağanın kahvesinin yerine geldi ve top ateşile minareyi yıkmaya başladı... Osmaniye’den tahminen 15 klm uzakta olan Domuzlu dağındaki deli top Osmaniye’yi döğme başladı. (Bu top Alman zırhlı gemisinden çıkartılmıştı) Bu sırada Maraş’tan gelen Selim Bey çeteleri de Çakal Tepe’den düşmanı topa tutmuşlardı. Hal böyle devam ederken Ermeni çeteleri de Osmaniye’yi soyup soğana çeviriyorlardı. Fransızlar on beş yirmi gün sonra 10,5 lik bir top getirdiler. Osmaniye’den Nohut Tepeyi, Çardak Köyü’nü dövmeye başladılar...”

İngiltere, Musul’u Fransa’ya bırakmamak için bütün diplomatik yollara başvurmuştu. Loyd George bölgedeki anlaşmazlığı çözmek için Şarkta kurulacak manda yönetimlerinin şeklini tayin edecek bir “Tahkikat

³⁴ Osmaniye’lilerin Fransız savaşındaki bir parça adlı haber Taha Toros Arşivi için bkz: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/6847/001504963006.pdf?sequence=1>. (EK-1) (22.01.2016); Ahmet Kılıç anılarında ise ilk silah patlayışını şöyle açıklamaktadır: “... Birgün Gavur Ali ve iki arkadaşı, silah, cephane, elbise ve atları ile domuzlu dağına kaçtılar. Bu olay bomba tesiri yaptı. Fransız Govarnoru Kumandanı Tayyar Dayıyı ve Ermenileri telaş aldı. Onların tankı, topu, doktoru, tayyaresi, treni var. Bizim tüfek, karabut, bir de sarsılmaz imanımız vardı. Gavur Ali ve arkadaşları Mamure yakınında Fransızların tayyaresini yaraladılar, treni bastılar...” bkz: Ahmet Kılıç, **Osmaniye Tarihi**, Haçer Matbaası, Osmaniye, 1976,s.27-28; Gökalp, a.g.e., s.7.

Komisyonu” oluşturdu ve bunun Ortadoğu’ya gönderilmesine öncülük etti.³⁵ Nihayetinde Dörtler Konseyi’nin 15 Eylül 1919’da onayladığı Suriye İtilaf namesiyle³⁶Fransız Başkanı Clemenceau³⁷,Musul’un İngiltere’de olma kaydıyla İngiliz birliklerinin Kasım’a kadar Kilikya’dan çekilmesini kabul etmiştir. Bölgenin Fransızlara devredilmesi haberi bölgede duyulunca halk arasında panik havasının yaşanmasına sebep olmuş ve tepkilere de yol açmıştır.³⁸ Temsilciler kurulu adına Mustafa Kemal Paşa 30 Ekim 1919 tarihinde, Fransız Askeri Yöneticisi Bremond’a kaleme aldığı mektubu göndererek Kilikya’daki işgallerin geçici olacağı yönünde bir açıklama yapmasını istese de işgaller sürekli bir hal alacaktır.³⁹

³⁵ İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003, s.57.

³⁶ Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkezi’ne “Suriye Anlaşması” adı altında çektiği telgrafta şunları dile getirmekteydi: “İngilizler Fransızlarla 1916 yılında yapmış oldukları anlaşmayı esas kabul ederek bu yılın 15 Eylül günü “Suriye İtilafnamesi (Anlaşması)” adıyla uluslararası tarihe yeni bir haksızlık ve tecavüz sahnesi ilave etmişlerdir. Milletimiz Erzurum ve Sivas Kongreleri ile kutsal hukukunu ve meşru haklarını savunma konusundaki irade ve kararını dünyaya duyurmuştu. Bundan dolayı bu ve bu gibi varlığımıza ve meşru bağımsızlığımıza saldıran canice kararlara kesinlikle boyun eğmeyecektir. Adı geçen anlaşmanın vatanımızı ve milletimizi ilgilendiren maddelerini, birlik ve milli teşkilatımızın dikkatli ve uyanık olmasına arz ediyorum.... Madde 2. Halep’i dışarıda bırakarak adı geçen kentin batısından geçmek ve Urfa, Ayıntap, Maraş ile Adana vilayetimizdeki büyük çoğunluğunu İslam ve Türk oluşturan en verimli topraklarımızı zulüm ederek kendi bölgesine katan ve kuzeye doğru ta Harput (Elazığ) ve Sivas’a kadar uzanıp, bu mübarek kentleri de içine alarak sonra Sivas’tan güneye Mersin’in batısına kadar uzanan bir sınır ile Doğu Anadolu ile Batı Anadolu’yu birbirinden ayıran bir bölge, Fransız etkinliğine ve yönetimine girecek...Bütün yönetim kurullarına genelge edilmesi ve gazetelere verilmesi rica olunur...” bkz: Ali Sevim vd, **Atatürk’ün Talim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.135.

³⁷ Fransa Başbakanı Clemenceu Musul’un İngilizlere verilme nedenini şöyle ifade eder: “...Bir tarafta petrolü ile Musul, diğer tarafta Kilikya, Adana, İskenderun ve Bağdat demiryolu, İskenderun Musul petrollerinin akacağı şahane bir liman. İskenderun’a boru hattı döşenip petrol akıtılmaya ön görülüyor. İngilizler petrolü Filistin’e akıtmak için bu hattı Yafa’ya doğru genişletmek istiyorlardı. Onlara bu fazlasıyla bir buçuk milyon İngiliz lirasına mal olacaktı. Bütün bunlar gösteriyor ki Kilikya ve İskenderun hiçte yabana atılacak bir yer değildi. İngilizlere nereyi tercih edersiniz? Musul’u mu? Kilikya’yı mı? diye sordum. Onlar bana Musul diye cevap verdi. Orayı size veriyorum ben de Kilikya’yı alıyorum. Kilikya’dan Türkler bizi nasıl kovdu bunu anlayabilmek için Franklin Baullon’a müracaat etmek gerekir. O da Versay Anlaşmasını kendilerine yeteri kadar avantajı sağladığını ileri sürerek sızlanıp duruyordu. Bundan ben sorumlu değilim...” bkz: Jean Martet, La Silence De M. Clemenceau, editeur, Albin Michel, Paris, 1929, s.303’dan aktaran bkz: Akbıyık , a.g.e., s.55.

³⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998, s.57.; Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.376-377.

³⁹ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.37.

Anadolu'ya baktığımızda Sivas Kongresi'nde alınan kararla 11 Eylül 1919'da tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında birleştirilmişti. Cemiyet, bölgede gerek yabancı işgallerini, istilalarını arka planda uygulanmak istenen Ermeni Devleti kurma gayelerini durdurmak, çoğunluğunu teşkil eden Türk halkının haklarını korumak, gerekse de bölgedeki yerel güçlerin kolordu bölgelerine bağlanmasını istemiştir. Nitekim güney cephesini üçe ayırmış ve konumuz açısından önemli olan bir karar almıştı. Bu karara göre Güney Cephesinin birinci bölgesi Develi, Ulukışla, Lamas çayı ile Bahçecik, Kozan, Osmaniye hattından oluşmaktaydı. Bu bölgenin sorumluluğu XX. Kolordu Komutanlığına verilmişti. Mustafa Kemal, 1 Kasım 1919'da Temsil Heyeti adına Kilikya Milli Kuvvetler Komutanlığına Binbaşı Kemal Bey'i atamış, yardımcılığına Osman Beyi⁴⁰ getirmiştir. Milli vazifelerini yerine getirdikleri sürece Kemal Bey "*Kozanoğlu Doğan Bey*" Osman Bey'de "*Aydinoğlu Tufan Bey*" takma adlarını taşıyacaklardı.⁴¹ Mustafa Kemal Paşa kendilerine şu emri vermişti:⁴² 1) Sivas'tan hareketiniz belli olmayacak 2) Kıyafetleriniz değiştirilecek 3) Sivas Kongresi kararlarına uygun teşkilat yapılacak 4) Halk, bu teşkilatı içten benimseyecek 5) Teşkilat işgal gölgesinde kurulup genişletilecek 6) Karaisalı'da toplanacak büyük bir kuvvet, Fransızları Adana'dan kovacak.

Osman Tufan Paşa anılarında "Kilikya Kuva-yı Milliyesinin" oluşumunu şöyle anlatmaktadır:⁴³

"...Ali Fuat Cebesoy, Kayseri'de, Üçüncü Kuva-yı Milliye Kumandanı olarak Yüzbaşı Ali Ratıp Bey'in uygun bulduğunu ve ahenkli düşün diye, "Tekelioğlu Sinan" takma adını verdiklerini Mustafa Kemal Paşa'ya bildirir. Paşa, Ali Ratıp Bey'i Trablusgarp'tan tanımaktadır. Alınan kararı tasvip eder. Bundan

⁴⁰ Osman Tufan Paşa daha önce Mustafa Kemal Paşa ile Erzurum'dan Sivas'a kongre açılışı için giden heyet arasında yer almaktaydı. Bkz: Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.61-62.s. 58.

⁴¹ Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009, s.61-62; Ali Sevim vd, **Atatürk'ün Talim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.123; **İstiklal Arşivi No.5/2799, Dos.Kıl.325, Fih.115.'ten** aktaran bkz: Akbiyık, **a.g.e.**, s.156.; Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, Ankara, 2007, s.294.; **ATASE,Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966, s.65.; Ursavaş, **a.g.e.**, s.48.

⁴² Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s.29

⁴³ Necatı Yayıncıoğlu, **Osman Tufan Paşa**, Ekrem Matbaası, Adana, 2012, s.74; Aynı eserde Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Bölgesine atadığı diğer Kuva-yı Milliye Komutanlarını şu şekilde vermiştir: Yarbay Özdemir (Musul), Emin Aslan (Silifke), Ali Saib (Urfa), Şahin Bey (Antep), Kılıç Ali (Maras), Yörük Selim (Haruniye).; Cebesoy, **a.g.e.**, s.296; Kamil Başoğlu vd., **Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Ankara, 2012, s.5

devlet memurlarının haberdar olmaması gerektiği konusunda onları uyarır. Osman Tufan Bey'in faaliyet alanı kendi teklifi üzerine, şarken İskenderun ve Maraş, garben Seyhan nehri ile tahdit edilir. Ali Ratip'e vazifesi tebliğ edilir. Binbaşı Doğan Bey Umum Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı, Osman Tufan Doğu Kilikya ve Sinan Tekelioğlu Batı Kilikya Kuva-yı Milliye Komutanı olarak görev yapmaları kesinlik kazanır..."

Heyet-i Temsiliye'nin bölge ile sürekli temas halinde olduğunu görmekteyiz. Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas Kongresi doğrultusunda bölge halkını örgütlemeye çalışırken, işgallere karşı uyarıyı da ihmal etmemiştir. Nitekim 4 Kasım 1919'da Adana ve çevresinin işgal edilmesinin hükümetçe protesto edilmesi ayrıca Heyet-i Temsiliyece protesto edilmesi kararı Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya bildirilmişti.⁴⁴

Albayrak gazetesi, 16 Kasım 1919 tarihinde "*Adana, Urfa, Maraş ve Antep'te Neler Oluyor? Fransız Kisvesinde Ermeniler, Milletın Temenni ve Heyecanı*" başlığıyla İngilizlerin bölgeyi boşaltmasından sonra Ermenilerin Fransız üniformalarıyla İslama, İslam kadınlarına, kendilerini asırlardan beri güvence altına almış olan Osmanlı Devleti'ne karşı tecavüzlerden geri durmadığını bu sebeple Fransız askeri kıyafetinde bir tek Ermeni'nin kalmasına müsaade edilmemesini dile getirmişti.⁴⁵

24 Kasım 1919 tarihinde Adana'daki Fransız komutanı Albay Bremond'dan Maraş ileri gelenlerine iletilen telgrafta Cebelibereket Komutanı Andre'nin, Mutasarrıf Hüsnü Bey, eşraf kesimden Hacı Hasan ve Topal Ahmet Ağa'nın Maraş'a geleceği bildirilmişti. 26 Kasım'da Andre Fransız marşları ve yüksek maaşla Fransızlar için çalışan jandarma birlikleri ve Osmaniye eşrafı ile şehre girmiş, mutasarrıfın makamına oturmuştu. Andre, kısa bir süre sonra tepkiler sonucu yanındakilerle Osmaniye'ye dönmek zorunda kaldı.⁴⁶

Fransızlar bölgeye gelir gelmez buradaki halktan zorla imzalar toplayarak, Fransız yönetimini istediklerini gazetelerde ilan etmişlerdi. Osmaniye, Haruniye, Dört Yol halkı pek çok mühürlü mazbatalarla müracaat ederek, Fransızların kendilerine zorla mazbataları mühürlettiklerini ve sadece Sivas Kongresi doğrultusunda alınan milli kararlara bağlı olarak

⁴⁴ Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s.45.

⁴⁵ **Albayrak**, 16 Kasım 1919'dan aktaran bkz: İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Anadolu Basınında Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.35.

⁴⁶ Maraş'ta yaşananlar için bkz: **BOA. HR. SYS. 2543-7/43-45**; **BOA, HR. SYS. 2543-7/33,34**; Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ankara, 1984, s.33-35; Tansel, C.II, a.g.e, s.211.

vatanın istiklali için silaha sarılarak savaşacaklarını beyan etmişlerdi.⁴⁷ Zira 21 Aralık 1919 tarihinde Adana Valisi Cemal Bey tarafından Bab-ı Ali'ye çekilen telgrafta yaşananlar gözler önüne şöyle serilmekteydi:

*“Bugün Adana’da dışarıdan gelenlerle beraber 120.000 Ermeni olduğunu ve bundan başka daha birçoklarının buraya geleceğini söylüyor ve her taraftan “Fransa idaresini isteriz” tarzında beyannameler almaya çalışıyor. Hatta Osmanije mutasarrıf vekili ve müftüsünün ihanetleri neticesi olarak Türk ahali adına böyle bir beyannâme aldığı da muhakkaktır. Brémond Türklere karşı olan nefretini saklamaya lüzüm bile görmemektedir.”*⁴⁸

Aralık 1919’da Kürt Yusuf çetesine yardım ettikleri gerekçesiyle Osmaniye’de 18 kişi Divan-ı Harp tarafından yargılanmamıştı. 18 kişi hakkında hüküm verilmemesine rağmen Albay Normand’ın emriyle kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdi.⁴⁹ Hasanbeyli’ de ve o havalideki bütün köylerden gelen Ermeniler silahlandırılarak hatırı akla gelmeyen zulümler yapılmışlardı.⁵⁰

Fransızların Maraş’taki durumları günden güne kötüye gitmekte Fransız askerleri Ermenilerle beraber geri çekilmeye başlamaktaydı. İrade-i Milliye gazetesi 12 Ocak 1920 tarihli “Adana Haberleri” adlı manşetinde, Fransızların Adana’ya müfettiş-i umumiye tayin ettiklerini Ferit Paşa’nın Osmaniye Belediye Reisi Osman Efendinin de bulunduğu konuşmasında İslâhiye’deki Müslümanlara “Siz asil ve namuslu Müslümanlarsınız, namuzsuz (!) Maraş Müslümanlarına uymayınız. Onlar yakında cezalarını bulacaklardır.” tarzında bir propaganda yaptığını halka ve dünya kamuoyuna haber etmişti.⁵¹ Fransız kuvvetleri Maraş’ta milis kuvvetlere karşı galip gelemeyince 12 Şubat 1920 tarihinde Haruniye’ye çekilmişti. Maraş’ta yaptıkları hataları burada tekrarlamamak üzere yörenin ileri gelenlerini göz hapsine tutmuşlardı. Maraşlılarda, Osmaniye ve çevresinde Fransızların güç toplayarak toplantılar yapması endişe uyandırmıştı. Haruniye Bucak Müdürü Hüseyin Hilmi Bey, çete başı Mehmet Yeşil, Hacı Efendi, Çerçi oğlu Hüseyin Efendi ve İlbeyli’den Habib Ağa bir araya gelerek Fransız işgalinden kurtulma yollarını aramışlardı. Andırın’da çeteciler milli teşkilatlanmayı sağlamak üzere İbrahim Yayıcıoğlu’nun malikânesinde Osman Tufan Bey’in olduğunu öğrenmişler⁵² ve kendisiyle ne

⁴⁷ Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s. 58.

⁴⁸ **BOA. HR.SYS. 2555-4/120.**

⁴⁹ **BOA. HR.SYS. 2555-4/120.**

⁵⁰ **BEO, 345945_3; BOA. HR. SYS. 2543-7/58.**

⁵¹ **İrade-i Milliye**, 12 Ocak 1920’den aktaran, Özçelik, **a.g.e.**, s.136.

⁵² Osman Tufan anılarında Andırın’a gelişini şöyle anlatmaktadır: “ İkincikanun 1336 başında, Andırı’na geldim. Andırın bahsi üzerinde biraz durmayı faydalı buluyorum.

yapılması gerektiği yönünde konuşmuşlardı. Tufan Bey, kendilerine “Müdafaa-i Hukuk Nizamnamesine” göre teşkilatlanmalarını söylemiş bu bağlamda Haruniye’ye dönerek milis kuvvetler teşkilatlanmalarını oluşturmuşlardı. Cemiyet’in başına Hüseyin Hilmi Bey, üyeliklerine çete reisi Mehmet Yeşil, Hacı Efendi, İsmail Ökkeş ve Yazılmazoğlu Süleyman Ağa seçilmişti. Bunun haberini alan Fransız birlikleri bölgeyi tayyarelerle takip edip Türk mahallelerini ateşe vermiş halk köy ve dağlara kaçmıştı.⁵³ Yaşananları Osman Tufan Paşa anılarında şöyle dile getirmekteydi:⁵⁴

“...Haruniyeliler, kamilen Dumanlı dağlarına tırmanarak canlarını kurtarmaya çalıştılar. Andırın’dan feryatlarla imdat istediler. Biz, Kozan istikametine hareket emrini almıştık, kuvveti parçalamak doğru değildi. Çaresiz bir kısım Andırın kuvvetini, Hacı Bey Zülfikaroğlu kumandasında, Haruniye’ye gönderdim. Bu kuvvetle Haruniyeliler biraz canlandılar. Haruniye’yi muhasara edecek kadar celadet gösterdiler. Osmaniye’den gelen Fransız kıtaatı karşısında, tekrar muhasara bozuldu, iş ciddileşti. Artık Fransızların Andırın’a yürümeleleri düşünülebilirdi. Bütün Andırın kuvvetiyle, Haruniye işini halletmek üzere Ceyhan suyunu kayıkla geçtik, tekrar muhasaraya muvaffak olduysak da, Adana’dan bir alay kadar piyade ve birkaç bölük süvari ve birkaç batarya top ile büyücek bir Fransız kuvvetinin yanaştığını ve top ateşi açtığını görünce, muhasaranın garp tarafını açarak, Sabuncu suyu kenarında, Andırın istikametini kapamak üzere mevzi aldık...”

Mustafa Kemal Paşa, memleketin ve milletin mukadderatını tayin edecek olan Mebusan Meclisi’ndeki gelişmelerinin yanı sıra yurttan süren

Coğrafi vaziyeti ile halkının yaradılışında, işimize yarar vasıflar bulunuşu, benim vazifemi çok kolaylaştırmıştı. Andırın, Göksun kazasına tabi olduğu halde, Maraş’la daha çok tanışır. Okuryazarları çoktu. Havadis meraklıydılar, haksızlıktan çok şikâyet ederler. Bu hususta biraz da yaygara yaparlar. Havadis duymayı ve toplamayı çok severler. Duyduklarını tahlil ederler, derebeyleri gibi orada da kabile şerafeti taşıyan ağalar vardır. En ilerileri Yaycıoğlu İbrahim Ağadır. Birbirini gizlice kıskanırlar, hükümete yakınlığı severler, fakat tenkit ederler. Yurtlarını severler, esareti katiyen çekemezler. Hür yaşamak, kanuna itaat etmek, yaradılışlarına uygundur...” bkz: Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.41.; Ayrıca Osman Tufan Paşa Andırın’a geldiğinde askeri elbiselerini çıkararak sırtına Maraş abası geçirmiş, tomarza şalvarı giyerek adını da Hafız Bekir olarak değiştirmiştir. Türklerin ordular kurduğu propagandası yaparak dağları ateşe vererek millî kuvvetlerin güçlü olduğu görüntüsünü vermeye çalışmıştır. Bkz: Kemal Çelik, “Millî Mücadelede Adana (Güney), Havalisi Komutanları”, **Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.639.

⁵³ **BOA. HR. SYS. 2544-13/1, 3-4, 5-6**; Dalkır, **a.g.e.**, s.190-191; Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.60.; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966., s.73.; Şubat 1920 tarihli genel durum için bkz: **Atatürk’ün Talim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.192.

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.60-62.

işgalleri yakından takip etmekteydi. 15 Şubat 1920 tarihinde Orta Doğudaki milis kuvvetlerden güney bölgesinin (Adana-Osmaniye-Antep) Fransız işgalinden kurtuluşu için yardım istemişti. Bu bağlamda Halep'teki Teşkilatı Milliye Riyaseti 'ne şu telgrafi çekmiştir:⁵⁵

“...Osmaniye, Bahçe, Maraş-Urfa cihetlerinde pek mühim muvaffakiyetler istihsal eyledik. Hareketimize devam etmekteyiz... Türk ve Arap milletleri arasına girmiş olan Fransız ve Ermeni işgal kuvvetlerini serian bertaraf ederek emin bir surette sizlerle irtibat tesisi ve tevhid-i hareketin te'mini mülâhazasıyla harekete başladığımızdan bilâ ifateivakt Halep-Hama kuvvetlerinin berveçhiâti hareketini lüzumlu görürüz. Bu kuvvetler Hama ve Haleb'i Lazkiye ve İskenderun'a karşı te'min ettikten sonra kısmı külli ile İslâhiye ve ikinci derecede kuvvetlerle Antep-Osmaniye istikametlerinde hareket ile düşmanı arkadan vurması pek mühimdir. Yakında muvaffakiyetli haberlerinize intizar eylediğimizi arz ile takdim-i ihtiramat eyleriz Efendim...”

Osmaniye'de milis kuvvetler sayılarını artırmaya çalışırken Fransızlarda asker toplama çabası içerisine girmişlerdi. Fransızlar, Osmaniye'de 1 tabur, 2 mekârî bölüğü, 3-5 dağ topu, 5-6 makineli tüfek, yaklaşık bir fırka kadar asker toplamışlardı.⁵⁶1920 yılının Mart'ında sayıları 300 ulaşan Haruniye Kuva-yı Milliyesi Fransızlara baskınlar düzenleyerek, Fransız kuvvetlerinin Haruniye'nin güneyine, demiryolu boyunca çekilmelerini sağlamıştı. 7 Mart 1920 tarihinde 150 kişilik Ermeni kuvveti, Haruniye'nin kuzeyinde yer alan Kurtlar, Hacılar ve Gökçayır mevkilerine tekrar ateş yağdırmaya başlamışlardı. Çarpışmadan sonra Ermeniler 15 ölü bırakarak kaçtılar. Bahçeden takviye amaçlı gönderilen 25 kişilik Ermeni kuvveti de pusuya düşürülerek yok edilmişti. Düşmanın Haruniye ve Yarbaş arasındaki irtibatını sağlayan 11 kişilik bir kuvveti ortadan kaldırmakla da büyük bir başarı elde etmişlerdi. 27 Mart 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emri üzerine Yörük Selim Bey Maraş Kuva-yı Milliyesi ve yüz kişiyi bulan kuvveti ve iki ağır makineli tüfek ile Haruniye bölgesine gelerek emir ve komutayı üstlenmişti. Yörük Selim çeteleri toplayarak, *“Arkadaşlar! Vazifemiz çok mühimdir. Vatanı düşmandan kurtarmak için taarruz edeceğiz. Eğer içinizde hayatını ve çocuklarını düşünerek muharebeden ayrılacak varsa, kendilerine rica ediyorum, şimdiden ayrılınsınlar. Bu ayıp değil, ben de kalan mevcutla ne yapacağını bileyim. Ayrılmazlar da taarruza kalkınca ayrılırlarsa o zaman fena duruma düşeriz.”*sözleriyle milis kuvvetleri yüreklendirmişti. Nitekim söylemler çetelere güç kazandırmış, milli kuvvetler Adana ve Antep arasında ulaşımı sağlayan köprü ve demiryolunu tahrip ederek düşmana zor anlar

⁵⁵ Atatürk'ün Talim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s.213-215.

⁵⁶ BOA. HR. SYS. 2544-15/16-18.

yaşatmışlardı. Yarbaş ile Bahçe arasındaki demiryolunu korumakla görevli 150 kadar eri taşıyan bir Fransız treni bölgeden geçerken çeteciler tarafından bir baskın ateşine tutulmuş ve ray vidalarının önceden sökülmesi sonucunda 8 Fransız askeri hayatta kalıp esir düşmüştü.⁵⁷Nisan 1920’de Fransız Yüzbaşı Bonnouver’in emrindeki Ermenilerinde yer aldığı birlikler Haruniye’den çekilmiş ve milli kuvvetler bölgede geçici Osmaniye (Cebel-i Bereket) hükümetini kurmuşlardı. Milli kuvvetler Mayısın 1920’sine kadar Adana-Antep bağlantısını kesmek bu bağlamda köprüleri Yarbaş-Mamure ve Bahçe-Mamure İstasyonunda askeri sevkiyatı engellemek üzere demiryollarını tahrip ederek Fransız kuvvetlerine zor anlar yaşatmışlardı.⁵⁸

26 Mayıs 1920 Cuma akşamı üç Fransız tankı çarşı içerisine girip, çeteler üzerine ateş açmışlardı. Silah sesleri ve tankların gürültüsüyle mahalleler adeta bir cehenneme dönüşmüştü. Üç tank ayrı yollardan Hacı Osmanlı mezarlığına doğru kasabaya yayılmıştı. Çeteler yolları kavak ağaçlarıyla kapayıp, tankların arkasından ateş açsa da istasyondan atılan top mermileri sonucu Kelceoğlu Ali şehit olmuştu. Mustafa Kemal Paşa’nın da direktifiyle Hüseyin Efendi, Topal Hacı Ahmet Ağa, Mutasarrıf Müftü, Musa Kazım, Kadı İzzet Efendi, Hacı Ali Ağa, Müftülerin Yusuf Efendi, Palalı Mehmet ve Hacı Ağa Alibekir Mahallesi’nde Bekir Ağa ve Dede Efendi’nin evinde toplanmış, Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezi Yönetimini oluşturmuşlardı. Daha sonra heyete, çete reislerinden Kadir Ağa, Palalı Süleyman Ağa, Hayta Hüseyin ve Divlimoğlu da katılmışlardı. Yürüttükleri mücadeleyi kendi aralarında taksim ederek, işgalci güçlere karşı büyük bir kahramanlık mücadelesi vermişlerdi. Doğuda Divlimoğlu Hacı Bey ve Hayta Çenetoğulları, batıda Tevfik Ağyar ve Fettah Oğulları, kuzeyde Palalıoğulları ve Cırnazoğulları, güneyde Hocazade Muhammet Efendi ve kardeşleri yer almıştı.⁵⁹ Kadınlar da oluşan heyete yufka açarak ekmek yetiştirerek cephe gerisinde önemli işler yapmışlardı. Cebel-i Bereket Müftüsü Ahmet Akbaş anılarında bölgeye gelen Binbaşı Selim Bey’in de desteğiyle çetelere ekmek yetiştirmek üzere Alibekirli Mahallesi’nde Hacı Behçet Efendi’nin hanesine bir fırın yaptırdığını, idareci olarak da Müftü Hacı Ahmet’i vazifelendirdiğini belirtmişti. Köylerden toplanan yardım ile milis güçlere

⁵⁷ ATASE, *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt*, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966., s.74; Dalkır, *a.g.e.*, s.190-191.; Ahmet Cevdet Çamurdan, *Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları*, Adana, 1975, s.98-99.; Akbaş, *a.g.e.*, s.81.

⁵⁸ ATASE Arşivi, K. 597, D. 7-147, F.120.8; Paul Du Veou, *La Passion de la Cilicie*, (1919-1922), s.300-306’dan aktaran bkz: Kemal Çelik, *Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s.209-210.

⁵⁹ Kılıç, *a.g.e.*, s.24; Akbaş, *a.g.e.*, s.125-131.;

destek olunmuştu. Bu durumu sezen Fransızlar bir taarruz düzenleyerek bir kısım halk ile müftüyü esir almışlardı.⁶⁰

Fransızlar çarpışmadan hemen sonra Mamure'den 300 kişilik bir kuvvet getirmesine rağmen çok kayıp vererek Yarbaşı'na buradan da tren yoluyla Mamure'ye dönmek zorunda kalmışlardı. Fransızlar, Mamure ile Bahçe arasında lokomotif kalmadığı için bu bölgedeki gidiş ve gelişleri kısa bir süreliğine durdurmuşlardı. Yörük Selim 500 kişilik bir kuvvetle Yarbaşı'ya gelince Fransızlar Osmaniye'ye kadar çekilmek zorunda kaldılar. 30 Mayıs 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle Fransa ile Ankara arasında 20 günlük geçici mütareke⁶¹ imzalanmış, işgalciler Kozan'ı tahliye için söz vermişlerdi. Bahçe ve Osmaniye arasında hiçbir Fransız askeri kalmamıştı. Son çarpışmalar üç gün sürmüş ve Fransızlar çok sayıda ölü ve yaralı vermişlerdi. Geri çekilirken de demiryolunun iki yakasındaki arpa ve buğdayı yakmışlardı. Yörük Selim tekrar Haruniye'ye gelip yedi gün mücadele ettiyse de işgal kuvvetleri Osmaniye'den atılamamış, gelen emir üzerine İslâhiye'ye dönmüştü.⁶²

⁶⁰ Akbaş, **a.g.e.**, s.32; Ayrıca bkz: Kılıç, **a.g.e.**, s.24. Bir başka baskını Akbaş şöyle anlatmaktadır: "... Düşman Kuvvetleriyle Heyet-i Merkeziye'yi basmaya geliyor. Bütün halk şaşırılmışlardı. Mevcut ahali hemen cenup dağlarına tırmanmaya ve ilticaya başladılar. Binlerce aile Çoltuk deresine sokulmuştu. Halbuki düşmanda bu cesaret yoktu. Fakat istila ve işgale uğrayan halkı vehim kaplamıştı. O sırada bende Heyeti Merkeziye'nin ambarında vazifede çalışıyordum. Biz de kaçmak mecburiyetinde kalmıştık. Bir iki saat sonra şayiadan ibaret olduğu anlaşıldı. Geri ambara döndüm. Ambarların demirbaş bir çift öküzü kapıda bağlı idi. Almışlar. Çete reisi Divlimoğlu'na malumat verdim..." bkz: Akbaş, **a.g.e.**, s.67-68.

⁶¹ Atatürk kaleme aldığı Nutuk'ta mütareke ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamaktaydı: "...Mayıs sonlarına doğru, Suriye Fevkalade Komiseri adına hareket eden Mösyö Duquest adında bir zatın başkanlığında bir Fransız Heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle yirmi günlük bir ateşkes anlaşması yaptık. Bu geçici anlaşma ile biz Adana bölgesinin boşaltılmasına bir başlangıç hazırlama hedefini görüyorduk... Adana bölge ve cephelerinde bulunan ve kısmen askerle de takviye edilen milli kuvvetleri, sükûnetle yeniden düzenlemek istiyordum. Milli kuvvetlerin bu çarpışma aralığında dağılabileceklerini de dikkate alarak, ateşkes tebliği yanında bazı tedbirlerin alınmasını da emrettim..." bkz: Nutuk, **a.g.e.**, s.310-311.

⁶² Çamurdan, **a.g.e.**, s.98-99; Ayrıca bkz: Dalkır, **a.g.e.**, s.190-192; Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.78; Toros, **a.g.e.**, s.161-162. Ayrıca Çamurdan mütarekeye ilişkin yaşananları şöyle anlatmaktadır: "... Divlimoğlu Hacı Efendi ile Ali Bekiroğlu Dede Efendi bunların yanına gittiler. Mütarekenin olduğunu anlattılarsa da henüz kendilerine kumandanları tarafından bir tebligat yapılmadığı için mütarekeyi tanımayacaklarını söylediler. Bu haberin Ankara'da Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından geldiğini anlattılar. Fransızların harmanlarını yaktığını ve çok sıkışık bir durumda olduklarını ve böyle düşmanın pek müzayakalı bir zamanında mütareke yapılmasının doğru olmayacağını ve harbe devam edeceklerini bildirdiler..." bkz: Çamurdan, **a.g.e.**, s.148.

2 Haziran 1920 tarihinde Kozan'a girilmişti. İşgalde zindana atılanlar çıkartılmış, kurtuluş müthiş bir sevince dönüşmüştü. Osman Tufan paşa anılarında yaşananları şöyle anlatmaktaydı:⁶³

"...Kurtulan halk, renksiz, kansız, zayıf simaları, cansız sesleri ile bir bakışta tanınıyordu. Eski Mutasarrıf İhsan Bey ipka edildi. Memurlardan kimseyi değiştirmedim. Esasen memurlar da, zulümden kurtulan merhamete şayan insanlardı. Düşmandan kurtarılan şehir ve kasabalar çoğalmıştı. Kadirli, Osmaniye (yalnız şehrin yarısında düşman kalmıştı), Bahçe, Ceyhan (yalnız şehirde mahsur düşman vardı), Yumurtalık, Kozan gibi geniş bir ülke, mülki idareden mahrum kaldığından, Ankara'dan müteaddit defalar mülki teşkilata bağlanmaları istirham edilmişti..."

5 Haziran'da mütareke sonunda yapılacak harekâta birliği sağlamak üzere Kozan'da bulunan Doğan ve Tufan Beyle görüşülmüş, Fransızlar Osmaniye ve Kozan'daki kuvvetlerini Tarsus'a sevk etmişlerdi.⁶⁴ Gelişmeler Maraş milislerince yakından takip edilmişti. Bu bağlamda 22 Haziran 1920 tarihinde Maraş Heyet-i Merkeziye Reisi Aslan Bey'in Osmaniye Belediye Reisi Ahmet Hamdi Bey'e gönderdiği telgrafta Maraş'ı örnek almalarını, cesaretli olmalarını belirtmişti:⁶⁵

"Oradaki mücahitlere Maraş hadisesini izah ediniz. Şöyle ki: Fransızların Maraş'a 3500 kuvvet celp ve o miktarda Ermeniye teslim eyledikleri ve enva mühimmat top ve tüfeklerinin de haddi hesabı olmadığı halde karşularında bulunan mücahidinin 300-400 tüfek, 20-30 sandık cephaneden gayri ne esliha ne de bombaları bulunmadığı gibi kışın şiddetinden gelmesine de imkân yoktu. İşte bu mahrumiyet içinde bulunan Maraş mücahidinin Allah'ına istinat ederek yükselen manevi kuvvetleri sayesinde düşmanı Maraş'tan çıkardıkları muhakkaktır."

26 Haziran 1920 tarihinde "Adana Cephe Komutanlığı" kurulmuş ve komutanlığına Selahattin Adil Paşa atanmıştı. Paşa, Osman Tufan Bey'in milisleri ve orduyu intizam ve disipline edişinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, kendisinin "Kilikya Şark Mıntıkası Kuva-yı Milliye Kumandanı" sıfatını kaldırarak "Cephe İrtibat Grubu Kumandanı" unvanını vermişti.⁶⁶ Bu bağlamda Tufan Paşa Adana-Osmaniye-Maraş hattının birliğini sağlamada görevlendirilmiş oldu.

Fransızlar, Adana-Osmaniye-Mamure tren hattı ile sevkiyat yapmaya devam etmekteydiler. Adana-Osmaniye hattına tren rayları getirip, müdafaa

⁶³ Osman Tufan Paşa, a.g.e., s.78.

⁶⁴ Sinan Tekelioğlu, **Kuvay-ı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, (ed.Kamil Başoğlu), Genel Kurmay Başkanlığı ATASE, Ankara, 2012, s.137.

⁶⁵ Dalkır, a.g.e., s.186-187.

⁶⁶ Çamurdan, a.g.e., s.207.

adı altında raylar yerlerine takılıyordu. Ancak tren hatlarının kesin tahribi ve Adana'dan Osmaniye'ye tren geçirilmemesi için Batı Kilikya Cephesi Kuvay-ı Milliye Komutanı Sinan Bey'den emir gelmişti.⁶⁷ Fransızlar, Temmuz 1920'de İskenderun'dan getirdikleri kuvvetlerle Bahçe'yi işgal etmişler ancak milis kuvvetlerin vermiş olduğu çetin muharebelerde yenik düşerek Osmaniye'ye çekilmek zorunda kalmışlardı.⁶⁸ Fransız askerleri Toprakkale'de mevzilenmiş, İskenderun ve Ceyhan'dan getirdikleri kuvvetle güçlenmişti. Ancak milli kuvvetler, düşmanı arkadan çevirerek Osmaniye, Toprakkale ve Ceyhan'ı düşürerek Adana üzerine yürümüştü.⁶⁹ Bu başarılar üzerine 1920 yılının Ağustos ayında Maraş Heyet-i Merkeziye reisi ve mebus Emin Aslan Bey'den Osmaniye Belediye Reisi Ahmet Hamdi Efendiye, Osmaniye'de Araplı Nahiyesi'nde Osmaniye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ve Heyeti Merkeziye'nin teşkili buna istinaden haziran ve temmuz aylarında Fransızlarla yapılan savaşlarda Kara Tepe, Mamure ve Mustafabeyli'deki harplere katılım ve düşmanın Bahçe, Yarbaşı'ndan çıkarılarak, Osmaniye'ye gelen orduların iaşesinde gösterdikleri hizmetten ötürü bir takdirname gönderilmişti.⁷⁰

2-Rahime Hatun'un Cepheye Katılması ve Şehadeti

Türk kadınlarından bileği ve yüreği kuvvetli olanların hayatlarını ortaya koyarak hem cephe gerisinde hem de kimi zaman ön safhalarda yer alarak milli mücadeleye katkı sağladığını bilmekteyiz. Osmaniye'nin işgalinden sonra Milli Mücadele ağı içerisinde yer alan, ömrünü bu uğurda feda eden portrelerden biri de Rahime Hatun'dur. Kendisinin tercüme-i hal bilgilerine ulaşılmamakla birlikte, satır arası okumalardan kısacık ömrüne büyük bir kahramanlığı sığdırdığını görmekteyiz. Osmaniye'nin Gavurdağlarına doğru uzanan vadinin en dar yerindeki Kaypak nahiyesi Raziyeler köyünün Kanlıgeçit mahallesinde 1890 (1360) yılında doğmuştur. Babası Köse Abdullah ve Annesi Hatice Hatun'dur. Ailesi kendisine "*bolluk ve bereket*" manasına gelen "*Rahime*" ismini vermiştir.⁷¹ Yaptığımız araştırmada Rahime'nin eğitim hayatıyla ilgili bilgilere rastlanmamıştır. Rahime Hatun'un, Eşe ve Elif isimli iki ablası ile kendisinden küçük Meryem ve

⁶⁷ Tekelioğlu, a.g.e., s. 188.

⁶⁸ ATASE Arşivi K. 597, D.7-147.F.120-8'den aktaran bkz: Çelik, a.g.e, s.211; Osman Tufan Paşa, a.g.e, s.79.

⁶⁹ Tekelioğlu, a.g.e., s.229.

⁷⁰ Dalkır, a.g.e., s.187-188.

⁷¹ Cezmi Yurtsever, *Osmaniye Kahramanlar ve Yiğitler Diyarı*, Ekrem Matbaa, Adana, 2012, s.65-66; Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Ankara, 1948, s.62; Bülent Demirbaş, *Ayıcı Arifin Anıları (1919-1923)*, İkinci Baskı, İstanbul, 1992, s.68.

Ayşe adında iki kız kardeşi bundan başka Abdullah isimli bir erkek kardeşi vardır. Rahime aynı köyden Demiroğlu İbrahim ile evlenmiş bu evliliğinden iki çocuğu olmuş ise de fazla yaşamamışlardır. Eşinin ikinci bir evlilik yapması nedeniyle eşinden ayrılmıştır. Daha sonra Çalıkoğullarından Süslü Onbaşı oğlu Vız Ali ile evlenmiştir. Bu evlilikten iki oğlu dünyaya gelmiş ancak biri çocukken diğeri ise evlendikten sonra vefat etmiştir.⁷² Rahime'nin gençlik yıllarının mutsuz ve zor geçtiği anlaşılmaktadır. Zira çocukları genç yaşta dünyaya veda etmiş, kendisi ise tek başına hayata tutunmaya çalışmıştır. Kaynak taramalarında elde ettiğimiz bilgiler doğrultusunda çocuklarının neden öldüğü bilgisine varılamamıştır.

Rahime Hatunun kız kardeşi Meryem, onunla çete harbine katılan Gazi Ali Kılıç ve Osman Dinçer, Rahime'nin Fransız işgal dönemindeki halini şöyle tasvir etmekteydiler:⁷³

“ Orta boylu, normal vücutlu (Ne yazıf ne şişman) idi. Siyah saçlı esmer tenli, ela gözlü idi. Arık yüzlüydü, yüzü güleç olmasına rağmen yerinde sert tabiatlıydı. Başında agil veya sırmalı poşu sarılı olurdu. Saçlarını poşunun içine koyardı. Sırtında Maraş abası veya ceket vardı. Siyah şalvar giyer, göğsüne fişek takardı. Omuzunda Alman filintası vardı. Ayağına ipli çarık veya yemeni giyerdi. Kıyafetleriyle bir erkekten farksızdı. Genellikle atı ile gezerdi piyade olduğu da görülürdü. Çok cesur kadındı. Gözünü daldan budaktan esirgemezdi. Korku nedir bilmezdi. Yüreğindeki coşkun duyguları Onun şu sözleri ne güzel ifade eder; ‘ Allah bana Nusret verse, yalnız başıma düşmanı kırarım’...”

Rahime'nin ne kadar cesur, atılgan vatani için kendi hayatını hiç sayan bu davranışıyla da erkeklere ve çevresine örnek olan bir yapıya sahip olduğunu görmekteyiz. Fransız işgal güçleri geçtikleri her yerde Ermenilerle işbirliği yaparak halkı öldürmüş ve halkın mallarını yağma etmişti.

⁷² A. Neşet Dinçer, Rahime Onbaşı, Hançer Matbaası, 1983, s.18. Taha Toros'un özel arşivinde saklanan bir gazete kupüründe Osman Ersoy adlı kişi, Rahime Hatun'un bir çocuğunu beşikte bırakıp, komşusuna emanet ettikten sonra Milli Mücadeleye katıldığından bahsetmektedir. Bkz: <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/6847/001504963006.pdf?sequence=1>. (21.01.2016)

⁷³ Aktaran Dinçer bkz: **a,g,e.**, s.19. Bir başka eserde kendisinden şöyle ifade edilmektedir: *“...Esmer benizli, kısaca boyluydu. Kulak saçı gizlenmiş, erkek gibi gür sesliydi. Başında sırma pusu, pusunun üzerinde eğil, sırtında siyah siyah ceket, alt tarafında parlak siyah şalvar, ayağında Maraş kırmızısı yemeni ve beyaz yün çorabı vardı. Ceketinin üzerinde üç sıra çaprazlama fişeklik, belinde palaskaya takılı iki sedef kabzalı toplu tabanca, karnının üstünde gümüş kılıflı kama, omzunda Alman beşlisi manzeri vardı. Türk kanı taşımanın verdiği gururla heybetli durur, sert konuşur, hızlı yürür ve dik bakardı. Tam bir çete reisiydi...”* bkz: Yusuf Delikoca, **Çukurova Kahramanları**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010, s.80-81.

Osmaniye’de düşmana karşı yüreğini ortaya koyan yiğitler çete harbine başlamıştı. Her yerde olduğu gibi Cebel-i Bereket’te, Yarpuz, Bahçe bölgesinde de Kuva-yı Milliye teşkil edilmiş ve giderek güçlenmişti. Kanlı Geçit çete reislerinden Hayta Hüseyin ev ev dolaşıp milis kuvvetlere katılmak üzere yardım istemişti. Rahime Hatun’un yaşadığı Köse Abdullah’ın evine gelen çete reisi her evden birkaç kişiyle oluşturacağımız kuvvetle düşmanı vatanımızdan kovacağız açıklaması yapmıştı. Rahime Hatun hemen beni çeteye yazın demiştir. Hayta Hüseyin “*Sen kadınsın, köyde kalıp geri hizmette çalışman uygun olur*” demesine rağmen dinlemez ve “*Ben cephe gerisinde değil, cephele erkeklerle birlikte savaşacağım*” diyerek 25 yaşında cesur kahraman Türk kadını Kırmızı Müfreze Kuvay-ı Milliye’ye onbaşı olarak katılmıştı. Milislere yiyecek, giyecek sağlamış cephele erkeklerle omuz omuza savaşmıştır.⁷⁴ Mustafa Kemal Paşa’ya yakın simalardan biri olan ve Pozantı kuşatmasında yer alan Miralay Mehmet (Ayıcı) Arif Bey anılarını kaleme alırken savaş meydanlarında fedakârca görev yapan Türk kadını şehit Rahime Hatunu bir vicdani borç olarak şuracıkta anmak isterim diyerek yazdıklarına şöyle şerh düşecektir:⁷⁵

“... Osmaniye kazasının Kaypak nahiyesi “Raziyeler Köyünden Rahime hatun Fransızların birçok işkencelerine uğrayan Hüseyin Ağanın Kuvay-ı Milliyesine gönüllü olarak katılmış ve 1920 Şubatında Hasanbeyli yakınındaki 9 uncu Tünel’e yapılan taarruza ve hücumu katılmıştır. Bu çarpışmada Fransızlardan 80 tüfek ve 2 makinalı tüfek ganimet alınmıştır. Çarpışmada şehit düşen ve ateş altında kalan iki arkadaşı kurtarmak için Kuvayı Milliye fertlerinin cüretsizliğini gören Rahime, derhal ileri atılarak şehitleri gidip kurtarmış ve bu kahramanca hareketinden dolayı ismine (Tayyar) namı verilmiştir...”

Baskınlardan sonra Kadir Çavuş, Deli Hasan ve dokuz kişilik bir çete grubu mevzilerinde otururken etrafları Fransız askerleri tarafından kuşatılmıştı. Mücadeleler esnasında buldukları yere bir el bombası gelmiş, Kadir Çavuş’un bombayı patlamadan karşı sipere göndermesiyle Rahime Hatun ve çetesinin hayatı kurtulmuştu.⁷⁶ Çete harbinden milli teşkilatlanmaya geçiş süreci hızlanmaktaydı. Osmaniye’nin Cona Köyü’nde bölge komutanı olan Yüzbaşı Recep Bey çete reislerini çağırarak, yapmış olduğu konuşmadan sonra çeteciler Kuva-yı Milliye’ye dâhil olmuştu. Yüzbaşı az

⁷⁴ Harp Tarihi D. Arşiv No. 5/7723, Dosya No.229’dan aktaran bkz: ATASE, **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt** ;A. Neşat Dinçer, **Rahime Onbaşı**, Hançer Matbaası, Osmaniye,1983, s.21-25; Akbaş, **a.g.e.**, s.73.; Çamurdan, **a.g.e.**, s.161; Seviye Solak, **Bir Çukurovalı Kadın Kahraman Rahime**, Taş Medrese Yayınları, Erzurum, 1999, s.14-17.

⁷⁵ Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1992, s.68; Ayrıca bkz: Çaka, **a.g.e.**, s.62.

⁷⁶ Solak, **a.g.e.**, s.34-35; Dinçer, **a.g.e.**, s.24-25.

ilerde oturan çeteyi işaret ederek “*İş bu arkadaşımız, işgal kuvvetlerine karşı çıkararak düşmanı perişan edip, köyün yiğitleri ile birlikte dağlara çıkan Raziye’ler köyünden Rahime Hatun’dur. Bu fedakâr bacımızda fedaileri ile birlikte bizlere katıldılar. Eğer bizlerin arkasında böyle fedakâr ve cesur Türk kadını olursa biz erkeklerin sırtı yere gelmez*”⁷⁷ sözüyle Rahime Hatun’u Türk kadını ve milletin gururu olarak belleklerde yer edinmesini sağlamıştı. İşgal sonrası dağa ilk çıkanlar arasındaydı. Çetesiyle beraber Fransız ve Ermenilere baskın düzenlemiş, sevkiyat trenlerinin basılmasında, tren raylarının sökülmesinde öncülük etmişti. Düşmana ağır kayıplar verdiği gibi onun her zaman neferin önünde olması halkı heyecanlandırmıştı. Düşmanın Osmaniye’nin merkezi Alibeyli mahallesinde Hacı Ökkeş’in Konağını kullanması ve o evde Fransız bayrağının dalgalanması Rahime Hatun’u üzdüğü gibi şehir halkının gururunun kırılmasına ve içinin sızlamasına sebep olmuştur.⁷⁸

Cephe Komutanı Selim Bey’in emri üzerine Rahime Hatun’un bulunduğu Hayta Hüseyin’in çetesinde yer alan Kadir Çavuş, Yastı Kelle, Ali Kılınç, Ali Bekiroğlu, Yaveriye Çetesi, Nacar Ökkeş ve diğer çetelerle toplam 70-80 kişi, Fransız Karargâhına 5 Ağustos 1920 tarihinin erken saatlerinde⁷⁹ saldırıya geçmişlerdi. Rahime Hatun çetecilere : “*Arkadaşlar, diyordu; Düşman karargâhını mutlaka alacağız. Allah bizimle beraberdir. Yalnız sizden bir isteğim var, eğer ben şehit olursam, cesedimi düşmana bırakmayın*” demiştir. Fransız karargâhı çok iyi tahkim edilmiş ve ağır silahlar, toplarla donatılmıştı. Fransız tayyaresinin attığı bombalar baskını güçleştirmiş, düşman ateşi yoğunlaşmıştı. Çetelerin yavaş ilerleyişi karşısında Rahime Hatun arkasına dönüp “*Allah’ını seven yürüsün*” diyerek çetecilere büyük bir cesaret örneği göstermişti. Kadir Çavuş ile yan yana mücadele vermiş her attığı kurşun düşmana isabet etmiş ve düşmanı yere sermişti. Çete Reisi Hayta Hüseyin saldırı emri verse de çeteciler siperlerinden çıkmamıştı. Hücum emrini yerine getirmeyen maneviyatı düşmüş olan çetecilere yerinden sinirle kalkarak saçlarını gösteren Rahime Hatun, “*Ben kadın olduğum halde ayakta duruyorum da siz erkek olduğunuz*

⁷⁷ Delikoca, a.g.e., s.80; Neşet Dinçer, “Osmaniye Kurtuluş Savaşında Rahime Hatun” Tarih İçinde Bütün Yönleriyle Osmaniye Sempozyumu, Osmaniye, 15-17 Kasım 1993, s.13;TBMM Tutanak Dergisi, D.22, C.71, 2005, s.712.

⁷⁸ Reşat Gürel, **Rahime Hatun**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1972, s.67-69; Delikoca, a.g.e., s.82; Akbaş, a.g.e., s.73; Dinçer, a.g.e., s.24-25; Gökalp, a.g.e., s.12-13.

⁷⁹ Bazı kaynaklarda taarruzun Temmuzda başladığı yazılmaktadır. Bkz: Dalkır, a.g.e., s.189.; Çaka, a.g.e., s.59.; Mehmet Arif, a.g.e, s.68; Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)**, MEB, İstanbul, 1997, s.170; Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklal Harbi’nde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.43; Aynur Mısıroğlu, **Kuvay-ı Milliye’nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994, s.120.

halde yerde sürünmekten utanmıyor musunuz?” demişti. Milisler ilerleyişi hızlandırmış, karargâh çember içerisine alınmıştı. Fransız birlikleri yoğun ateş içerisinde bombalar atmış, Rahime Hatun hiç aldırmadan en önde gitmişti. Rahime Hatun karargâha tam yaklaşmıştı ki Fransız askerlerinin makineli tüfekten attıkları kurşun vücuda isabet etmiş ve orada şehadete ermişti. Fransız askerlerinin ateşi durdurduğu bir zamanda Kuva-yı Milliyeci Andırınlı Danacı Mahmut Ağa siperden fırlamış, Rahime Hatun’un yerde yatan cansız bedenini cephe gerisine taşımış, Topal Hacı Ahmet Ağa’nın evine getirmişti. Bu durum karşısında çeteciler büyük bir hırsla Fransız Karargâhına girmiş, balkonda dalgalanan Fransız bayrağını indirerek yerine Türk bayrağını çekmişlerdi.⁸⁰

Güney bölgesinde Ermeni faaliyetlerini, Fransız işgalini önlemek üzere kurulan Kilikya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti İdare Heyeti üyesi Damar Arıkoğlu, Rahime Hatun ve Osmaniyeli çetecilerin Fransız işgaline karşı nasıl amansız bir mücadele verdiklerini tarihe not düşmeden geçememiş ve şunları söylemiştir:⁸¹

“...En son savaşı, hakim tepede toplanan Fransız kuvvetlerine karşı 40 kadar mücahitte yürüyüp harbe tutuşuyor. Müsademe şiddetleniyor. Rahime için uzadığını görünce, arkadaşlarına derhal siperlere hücum ve düşmanı temizlemek lazım geldiğini bildiriyor. Henüz daha vakit gelmediğini, tehlikenin büyük olduğunu söyleyen arkadaşlarını dinlemeyen Rahime (korkaklar yerinde kalsın, işte ben hücumu geçiyorum) diyerek, Türk bayrağını eline aldığı gibi düşman siperleri üzerine çulluyor. Bu hal karşısında seyirci kalmayan arkadaşları da aynı savletle siperlere yükleniyorlar. Kanlı bir boğuşma başlıyor. Kendilerinden kat kat fazla olan Fransızları hayli sarsıyorlar. Rahime’nin vücudu kurşunla delik deşik olduğu halde, kanlar içerisinde ruhunu teslim edinceye kadar silahını ve omuzuna bağladığı bayrağını bırakmıyor. Kanın aktığını düşmana göstermeyen al bayrağı, sanki üzerine siperlik vazifesi yapıyor. İki ateş arasında kalan Rahime’nin cephesini düşmana bırakmamak azmi ile verdikleri zayıf miktarına bakmadan fedakâr arkadaşları muharebeyi geç vakitlere kadar uzatıyorlar. Gecenin koyu karanlığı basınca içlerinden bir fedai, sürüne sürüne Rahimenin cesedine kadar sokuluyor. Bacının kanlı cesedini gözyaşları arasında aynı şekilde sürünerek getiriyor ve arkadaşlarına teslim ediyor. Şehitlerin şehidi Rahime’nin mübarek naşı, elinde taşıdığı kanlı bayrağı ile Osmaniye’de edebi istirahatgahına tevdi ediliyor. Osmaniye, Erzin ve civar halkının ne kadar cesur ve temiz birer vatansever olduklarını yakından bilirim. Milli mücadelede

⁸⁰ Çamurdan, **a.g.e.**, s.161; Mehmet Arif Bey, **a.g.e.**, s.68-69; Dalkır, **a.g.e.**, s.189-190; Akbaş, **a.g.e.**, s.73; Kılıç, **Osmaniye Çete Harbi**,s.76-77; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Nilufer Belediyesi, 1987,s.244-245; Çaka, **a.g.e.**, s.59-60;Solak, **a.g.e.**, s.56-59.Delikoca, **a.g.e.**, s.83-85.; Yurtsever, **a.g.e.**, s.69-71; Toros, **a.g.e.**, s.389. Taha Toros Arşivinde yer alan gazete haberi için bkz: **(EK-2)**

⁸¹ Damar Arıkoğlu, **Hatıralarım**, Adana, 2000, s.110-111; Rahime Hatun’a yönelik kırmızı şeritli istiklal madalyası teklif önerini için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.2, C.25, 1926, s.470.

gösterdikleri büyük hizmetlerini takdir edenlerdenim. Bu asil ruhlu insanların Rahime gibi, cesur aslan yürekli evlatlar yetiştirdiklerinden dolayı memleket ve millet kurtuluşunda canlarını seve seve feda eden bu şehit kahramanların hatırına hüürmeten, Rahime bacının başı ucuna mütevazi bir abide dikilmesini beklemekteyiz...”

Damar Arıkoğlu, Milli Mücadele'nin Türk kadınlarından biri olan Rahime Hatun'un vatan ve millet sevdasıyla sadece cephede değil canı pahasına her daim önde yer aldığını Osmaniye'de Fransızlara karşı verilen kahramanca mücadelenin önemini zikretmeden geçememiştir. Fransızların kaldığı konak ele geçirdikten sonra milis kuvvetlerin şehri kurtarılışına yönelik faaliyetleri de artmıştı.

3- Fransız İşgalinden Kurtuluşa

1920'nin Eylül'ünde General Gubo Osmaniye-Ceyhan hattını tutmasından sonra General Düfyo birliklerini Adana'da yoğunlaştırarak şehrin güvenliğini sağlamak için Kurttepe'ye saldırmıştı.⁸² Fransızlar 5 Ekim 1920 tarihi itibarıyla İskenderun'dan karaya çıkardıkları birlikleri Erzin'de bulunan alaylarına takviye ederek Toprakkale'ye ve buranın kuzeyindeki Karabahadır tepesine yerleştirmeye başlamışlardı.⁸³ 9 Ekim'de Osmaniye grubu içinde yer alan Çardak, Kıyak ve Yarpuz milisleri Osmaniye'nin kuzeydoğusundaki ova kesimde görevlendirilmişti. Fransızlar 10 Ekim sabahın erken saatlerinde Topçular, Kovanbaşı ve Araplar köyüne doğru taarruza geçerek top atışlarıyla piyadelerini ileri sürmüşlerdi. General Goubeau kuvvetleri Toprakkale'den kuvvetleriyle Arap ve Tatarlı köylerini işgal etmişti. Adana Valisi ve 41. Tümen Komutanı Mehmet Nuri, Osmaniye bölgesinin güçlendirilmesi, düşmanın trenle çıkarma yapmaması için emir vermiş, sol cenahtaki irtibat grubunun Osmaniye emrine girmesini Osman Tufan Bey'e emretmişti. Ayrıca düşmanın tren yoluyla Osmaniye'ye girmemesi istenmişti. Fransızlar, Türk kuvvetlerinin yoğun ateşi sebebiyle geri çekilmek durumunda kalmışlardı. Kısa bir süre sonra Fransızlar, Haruniye milli kuvvetlerin olduğu Kovanbaşı sırtlarına yönelerek milislere

⁸² Ener, a.g.e, s.186.

⁸³ Bu sırada Maraş'taki Adana Cephesi Komutanlığı 8 Ekim'de Osmaniye Bölge Komutanlığına verdiği emirde(özet) : “Fransızların bu günlerde İslahiye, Osmaniye kesimlerine taarruz hazırlığında bulunduğu anlaşılmakta ve daha çok Osmaniye'ye taarruz edecekleri sanılmaktadır. Fransızların yan ve gerilerine etki yapmak amacıyla emrinizdeki kuvvetlerin çoğunun Mercin'e yaklaştırılması ve toplu olarak bulundurulması uygundur. Gruplar arasında esaslı bağ kurulmalı ve alınan haberlerden bütün grupların aydınlatılması ve alınacak tedbirlerin bildirilmesi” istenmişti. Bkz: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966, s.195-196.

300-400 metreye kadar yaklaşmışlardı. 26. Alayın 2. Taburu tarafından takviye edilen milis kuvvetler, yaklaşmakta olan Fransız askerlerini geri püskürtmüşlerdi. 8 saat süren muharebe sonunda Fransızlar ağır kayıplara uğramış, kuvvetlerini Yeniköy yönüne çekmişti.⁸⁴

Fransızların Osmaniye ve Kadirli'ye taarruz düzenlemek amacıyla keşif uçuları yaptıkları bilgisi gelmiş bu doğrultuda Osmaniye Bölge Komutanlığı'na hazırlık emri verilmişti.⁸⁵ 26. Alay Komutanı Binbaşı Recep Bey Osmaniye'ye gelmişti. Fransızlar, 1 Kasım 1920 tarihinde Toprakkale'ye getirmiş olduğu kuvvetlerle Osmaniye Cephesi'ne taarruz etmişler, Osmaniye'yi alarak Dervişiye ve Mamure İstasyonuna doğru ilerlemişlerdi. Anavarza Kalesin'den doğuya yönelerek Sarp Geçidi'ne ulaşarak burayı aşmak için milli kuvvetleri şiddetli ateş altına aldılar. Fransız askerleri nehrin içinde doğuya yönelirken Türk kuvvetlerinin açtığı ateş sonucunda kaçışmaya başlamış kimisi boğularak ölmüştü. Fransızların hedefi Kanlıgeçit'i geçerek Antep ve Maraş yolunu açmaktı. Çarpışmalardan hemen sonra Türk birlikleri Kanlıgeçit bölgesindeki Karatepe'ye alındı. Birlikler, düşman keşif kolunu pusuya düşürerek 6 kayıp verdirmişlerdi.⁸⁶ İslâhiye'den Bedri Bey ve Andırın'dan Osman Tufan bölgeye kuvvet getirmişlerdi. 8 Kasım 1920 tarihinde Fransızlar Kanlıgeçit-Hasanbeyli şosesine yerleştirdikleri bataryalar ile Türk kuvvetlerine ateş yağdırırken aynı zamanda Fransız uçakları da ateş açmışlardı. Fransız kuvvetleri Hasanbeyli'ye doğru ilerleyip önemli mevzileri ele geçirse de akşama doğru mevziler Türkler tarafından ele geçirilmişti. Fransızlar bu ilerleyişte sadece bir tepede tutunup geceyi orda geçirmişler sonra da Karatepe'yi güneyden kuşatmak için ilerlemeye başlamışlardı. Türk kuvvetleri Fransız cephane aracını düşürerek Fransızlara büyük kayıplar verdirmişti. Savaştan sonra Türk kuvvetleri Bahçe, Haruniye, İslahiye ve Maraş istikametine çekilmişti. Fransızlar ise tel örgüleriyle çevrilerek korunan Mamure istasyonuna bir zayıf müfreze bırakarak, Osmaniye'ye çekilmişlerdi.⁸⁷

⁸⁴ **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, s, 196-197; Çelik, **a.g.e.**, s, 212-213; Çamurdan, **a.g.e.**, s.110-111; Ener, **a.g.e.**, s.206-207; Tekelioğlu, **a.g.e.**, s.325.

⁸⁵ Emirde şunlar yazmaktaydı: “ *Fransızların bir süvari alayı ve birkaç batarya ile takviyeli bir piyade alayının Ceyhan-Mercimek-Anavarzakale'den Kadirli üzerine hareket ettiği ve bir tümen kadar kuvvetin de Toprakkale bölgesinde toplandığı anlaşılmıştır. Çona'da bulunan 26 ıncı Alayın 2 inci Taburu, ağır makineli tüfek bölüğü, kudreti dağ takımı ve Haruniye bölükleri şimdi Haramibeli'ne hareket edecektir. Ceyhan ve Osmaniye grupları buldukları mevzilerde yenilgiye uğratılan Fransız müfrezelerine karşı savunulacaktır.*” Bkz: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, s, 198.

⁸⁶ **ATASE Arşivi, K. 597, D. 7-147, F. 120-10**'dan aktaran bkz: Çelik, **a.g.e.**, s.216.

⁸⁷ Çamurdan, **a.g.e.**, s.121-122; Akbaş, **a.g.e.**, s.96-97; Gökalp, **a.g.e.**, s. 21; Kanlıgeçit savaşında ölenler şunlardı: Ahmet Cetvel, Ahmet Çalık, Ali Topal, Mustafa Kızıl, Emir Ağa, Çardaklı Ali Çavuş ve birlikte olan 11 kişi. Bkz: Kılıç, **a.g.e.**, s.27-28.

16 Ekim 1920 tarihinde Haçın⁸⁸, Ermeni isyancılarından kurtarıldıktan sonra Kars, Feke ve Kozan'da Kuva-yı Milliye'nin ilk teşkilatlanmasını yapan Haçın Kaymakamı Üsteğmen Saim Bey, Haçın ve Kars kuvvetleriyle Mamure gelmiş, bu birliklere Ceyhan milli kuvveleri dâhil edilmişti.⁸⁹ Osman Tufan Paşa'da Andırın, Kadırlı ve Kozan'dan hapisaneden tahliye olanlardan birlik kurarak Mamure'ye gelmişti. Mansurlu birliklerinin kumandanı teğmen Abdussemat ve Tapan müfrezesi ile Karabucak bölümü birleştirilerek başına geçirilen Recep Bey (Dalkır), Saim Bey'in emrine verilmişti. Mamureyi kuzeyden ve doğudan kuşatan Gavur dağlarından, Domuz Dağı'nın eteğinden Ceyhan'ı geçerek dağa tırmanan milisler hakim tepeden Mamureyi izlemeye başlamıştı. Saim Bey'in saldırı planlarına milis kuvvetlerin komutanlarından Topaloğlu Halil ve Recep Efendiler karşı gelerek Osmaniye ve Toprakkale'nin zapt edilmesi halinde Mamure'nin ele geçirileceğini dile getirmişlerdi. Saim Bey, Abdüssamet Bey'e, müfrezesiyle tren hattı üzerindeki telgraf ve telefon tellerini kesmesini, Kars bölükleriyle Mamure'ye ilerlemelerini, devriye ve çifte nöbetçilere ateş edilmeden etkisiz hale getirilerek kışlaya girilmesini emretmişti. Saim Bey, binaya kurşun işlemeceği için önde gidecek ve onu kuvvetler takip edecekti. Osman Tufan Paşa ile konuştuktan hemen sonra Mamure kapısına yaklaştı. 15 Kasım 1920 tarihinde bir baskın düzenleneceği fark eden Fransızlar, Osmaniye'den ve Mamure'den top atışlarına başlamıştı. Tren makasçısının oturduğu yerden sağ ve soldan makineli tüfeklerle ateş açılmıştı. Saim Bey, ateşkes istemişti. Saim Bey : “- Ülek ente müslim” diye bağırdı. Karşıdan “Elhemdülillah” cevabı gelmişti. Saim Bey: “- Ya ahi..ene müslim taal ya ahi..” diye seslenince Arap, Fransız ve Ermeni askerlerinin arasında çıkan kargaşayı fırsat bilen Mevlüt Çavuş sağdan ve soldan gelen ateş üzerine içeri bir bomba atmıştı. Denizden getirilen on buçukluk topu patlatmışlar ve ilk

⁸⁸ Haçın Kasabasının zaptı için bkz: Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.87-94. Ayrıca Bab-ı Ali Dahiliye Nezareti'ne çekilen telgrafta Ermenilerin Haçın'daki faaliyetleri şöyle anlatılmaktaydı: “Haçın kazası merkeziyle kuzeyinde bulunan Şar köyünde çoğunluğu süvariden oluşan 500'den fazla Ermeni gönüllü askerine civardan gelen Ermenilerin yavaş yavaş katıldığı, kendilerine silah dağıtıldığı ve bunlara kumanda eden subayların Ermeni olduğu, Naberte adlı subayın Müslüman halka hakaret edip baskı yaptığı ve Müslüman ahalinin korku yüzünden kaçtığı civar yerlerden alınan haberler ve yapılan tahkikatla ortaya çıktığı Kayseri Mutasarrıflığının 18 Ekim 1919 tarihli yazısından anlaşılmıştır.... Silahlı Ermeniler tarafından Haçın kazasının Mağara nahiyesine baskın yapılarak bazı Müslüman kadınların namusuna saldırıda bulunulduğunun bölgeden haber verildiği Harbiye Nezareti'nden gelen 18 Ocak 1920 tarihli yazıda bildirilmiştir...” bkz: **BOA. HR. SYS.** 2544-17/10-12,13,15.

⁸⁹ Çamurdan, a.g.e, s.122. **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, s.201.

düşman bombası Saim Bey'in kucağında infilak etmişti. Hurşit Onbaşı, Saim Bey'in vurulduğunu belirtmiş akabinde milis kuvvetler geriye çekilmişti.⁹⁰

Kozan tahliye edildikten sonra eski Mutasarrıf İhsan Bey Osmaniye Mutasarrıfı olarak Haruniye'ye gönderilmiş ve orada hükümet teşkilatı kurmuştu. 4 Ocak 1921 tarihinde Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bölgede Fransızlar lehine mazbata yapıldığını bildirmişlerdi.⁹¹ Genelkurmay raporlarında 1921 yılının Şubat ayına kadar önemli gelişmelerin yaşanmadığı, 4 Şubat 1921 tarihinde Fransızların Hasanbeyli'ye ilerlediği belirtilerek birliklerimizin düzeni şöyle ifade edilmişti:⁹²

“Haruniye bölükleri Kanlıgeçit ile Kabatepe arasında, Bahçe bölükleri Kanlıgeçit'te, Dört Yol müfrezesi, Kanlıgeçit karakolu ile Osmaniye-Hasanbeyli şosesi arasında, yerleşmişti. Fransızlar, Kanlıgeçit'e girdikten sonra baskın tarzında ateşe başladı ve çarpışmalar şiddetli olarak saatlerce sürdü. Türkler, küçük gruplar halinde hücum ediyorlardı. Bu durum karşısında, her taraftan sarılan Fransız kuvvetleri kuzeye, Yarbaşı'na doğru yani aksi istikamete kaçarak çekildiler. Türkler dört ağır makineli tüfek ile diğer birçok silah ve cephane elde ettiler. Yarbaşı bölgesine çekilen Fransız kuvvetleri takip edildi ve burada da kuşatıldı. Bir süre sonra Osmaniye'den takviye kıtaları alan Fransızlar Mamure-Osmaniye istikametinde çekildiler. Bu bölgede çok üstün Fransız kuvvetlerine karşı mevcutları az ve silah kuvveti çok eksik olan bir avuç Kuvay-ı Milliye ile yapılan kahramanca muharebeler 2 inci Kolordu Komutanlığınca şu emirle takdir edildi (özet). “Osmaniye bölgesinde Fransızların şimdiye kadar üstün kuvvetleriyle çarpışarak gösterdikleri kahramanlıklar için takdir ve teşekkürlerimin bütün subay ve erlere bildirilmesini rica ederim.”

27 Şubat'ta Ermeni fedailerinin bulunduğu düşman süvarileri ve piyadelerden oluşan müfrezeye Osmaniye'ye saldırmış zayıf, bir kısmı da esir alınmışlardı. Osmaniye'den Toprakkale'nin kuzeyindeki Tatarlı Karyesi'nden ilerleyen yerli Ermenilerle güçlendirilmiş olan düşman süvarileri ile milli kuvvetlerin süvari keşif kolları arasında meydana gelen çatışmada 3 düşman askeri ölmüş ve geriye kalanlar Toprakkale'ye kaçmışlardı. 5 Mart'ta Fransız güçleri Osmaniye'den iki tabur kadar piyade,

⁹⁰ Kenen Gedikoğlu, “Osmaniye'nin Kurtuluşu”, **Yeni Adana**, 7 Ocak 1954; Osman Tufan Paşa, **a.g.e.**, s.97; Dalkır, **a.g.e.**, 173-175; Çamurdan, **a.g.e.**, s. 122; Nihat Akıncı, **Bütün Yönleriyle Osmaniye, Hasret Matbaası, Osmaniye**, 1995, s.33; Mamure baskınında ölenler: Saim Bey, Memiş Ağalbozdan, Mustafa Kalender, İbooğlu Ahmet, Mehmet Hanıfioğlu, Kamil Fekeli, Kozan, Feke Kadırlılı 7 Kişi, Adı bilinmeyen bir Avşar bkz: Kılıç, **a.g.e.**, s.27-28.

⁹¹ Dalkır, **a.g.e.**, s.185.

⁹² **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt**, s. 202.

makineli tüfek ve süvari kuvvetleriyle Kanlıgeçit'in doğusundaki Karatepe mevziisine saldırırsa da toplarıyla beraber Mamure'ye kaçmışlardı⁹³ Adana bölgesinde de Fransızlara karşı direniş sürmekte, buradan kaçan Fransızlarda toplarını Osmaniye'ye doğru çekmekteydi. 21 Mart 1921 tarihinde Yarbaş istikametine olan ilerleme durdurulmuştu. Mayıs başlarında da Osmaniye mevkiinde doğuya ilerlemek isteyen düşman birlikleri yenilgiye uğratılmış ve Osmaniye'ye çekilmişti.⁹⁴ Güney bölgesinde Kuva-yı Milliyecilere karşı bölgede tutunamayacağını anlayan Fransa, Ankara Hükümeti ile temasa geçip 21 Ekim 1921 tarihinde yapılan Ankara Antlaşması ile⁹⁵ bölgeyi boşaltma kararı almıştır. Pozantı Belediye Reisi'nden Cebel-i Bereket Belediye Reisi'ne şu telgraf çekilmişti:⁹⁶ “*Fransızlarla yapılan İtilafname imza edilmiştir. Bu suretle senelerden beri akittiğimiz kanların, ihtiyar ettiğimiz fedakârlıkların inayeti hakla mükâfatını vörmüş ve istiklalimizi kurtarmış oluyoruz. İş bu telgrafımızın samimi tebriklerimizle beraber bütün mülhakata ve hemşerilerimize ilanını rica ederim.*” Fransız askerleri birçok yerden çekildiği gibi 24 Aralık'ta Osmaniye'den çekilmişti.⁹⁷ Halk gecedan itibaren sokaklara dökülmüş, çarşılar, evler ve caddeler baştanbaşa defne dallarıyla süslenmişti. Fransız askerleri halk tarafından istasyona geçirilmiş, onlara ziyafet verilerek cirit oyunu gösterisi yapılmıştı. 26 Aralık'ta Türk ordusu Ceyhan'dan Osmaniye'ye heyecanlı gösterilerle girmiş, halk askerlerle kucaklaşıp sevinç gözyaşı dökmüştü. Müftü İshak Ziya Efendi, Mustafa Kemal'in gösterdiği başarılı siyasetin devamı için dua etmiş ve ardından kurbanlar kesilmiş, askerler alkışlarla Alay Merkezi'ne ilerlemişti. Toprakkale 29 Aralık 1921 tarihinde 59/1 Alay tarafından işgal edilmiş, Cebel-i Bereket Mıntıka Kumandanlığı birlikleri daha sonra Osmaniye'ye geri dönmüştü.⁹⁸ Recep Dalkır anılarında yaşananları şöyle anlatmaktaydı:⁹⁹ “... 7 Ocak 1922 Perşembe günü Mutasarrıf Ali Suat, Mıntıka Kumandanı İbrahim Mete, Hükümet Doktoru Ahmet Alkan, Belediye

⁹³ **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Şubat 1921, 4-7 Mart 1921'den aktaran bkz: Özçelik, **a.g.e.**, s.162-163.

⁹⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Mart 1921; Açıksöz 25 Mart 1921'den aktaran bkz: Özçelik, **a.g.e.**, s.166-169.

⁹⁵ **İslam Ansiklopedisi**, C.III, TDV, İstanbul, 1991, s.232; **Büyük Lügat ve Ansiklopedisi**, C.5., Meydan Yayıncılık, İstanbul, 1971 s.672.; Anlaşma metninin tamamı için bkz: **TBMM Zabıt Ceridesi**, C.14, Devre 1, İçtima 2, Ankara, 1958, s.24-26. ;İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Ankara, 1983, s.50-52; Bige Sükan,“1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması” **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, CII, Ankara, Eylül 1991, s.905-906.

⁹⁶ Dalkır, **a.g.e.**, s. 188.

⁹⁷ **Açıksöz**, 25 Aralık 1921'den aktaran bkz: Özçelik, **a.g.e.**, s.187.

⁹⁸ **ATASE Arşivi**, **K. 600, D. 36-156, F. 59-62**'den aktaran bkz: Çelik, **a.g.e.**, s.497; **Yeni Adana**, 17 Eylül 1953.

⁹⁹ Dalkır, **a.g.e.**, s.189. Ayrıca bkz: Kılıç, **a.g.e.**, s. 26.

Reisi Ahmet Hamdi ve daha binlerce vatanperver vatandaş, Osmaniye'ye gelerek senelerdir görülmeyen sevgili ve şanlı bayrağımızı eski şerefli mevkiine astılar..."Uzun süre mücadelelerini sürdüren Osmaniye halkı ve çeteciler hem kendi kurtuluşlarını sağlamışlar hem de kendilerine yakın bölgelere yardımcı olmuşlardı.

Sonuç Yerine

Fransızların Osmaniye'yi ele geçirme düşüncesi Birinci Cihan Harbi ve hatta daha öncesi ortaya çıkmış, yapılan gizli anlaşmalarla bölge Fransızlara verilmişti. Fransızlar işgalleri kolaylaştırmak ve çabuklaştırmak adına bölgeyi iyi tanıyan Ermenilere idari kadrolarda öncelik tanımışlardı. Nitekim 1916 yılının ortalarında Fransızların Ermeni Lejyonlarını oluşturduğu yapılan çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda işgal öncesi planlar hazırlanmıştı. Tren rayları ele geçirilerek, elektrik santralleri yıkılarak bölgeye Dörtyol'dan asker çıkararak Cebel-i Bereket ablukaya alınmak istenmiştir. Mondros Mütarekesi'ni takiben İngilizler, 1918 yılının Aralık ayının sonuna doğru bölgenin boşaltılmasını Osmanlı Hükümeti'nden istemişti. İlk etapta İngilizler akabinde İngilizlerin izni ile Ermeni birliklerle Fransız işgal kuvvetleri bölgeye yerleşmişlerdi. Fransızlar, bölgedeki Türkleri etkisiz hale getirmek için işbirlikçi yerel ailelere ve Ermenilere toprak dağıtmıştı. Yönetime ise kendilerine yakın kişileri getirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca Fransızlar, bölge halkının Fransız yönetimini istediklerine dair zorla mazbata imzalatarak, dünya kamuoyuna işgallerini meşru göstermeye çalışmışlardı. İşgaller sürerken Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde Milli Mücadele örgütlenme sürecine girmiş yapılan kongrelerle önemli adımlar atılmıştı. Nitekim Sivas Kongresi'nde bütün dernekler milli mücadeleyi merkezden yönetme, birlik ve beraberliği sağlama adına "*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*" adı altında toplanmıştır. Burada alınan bir karar Osmaniye açısından önem taşımaktadır. Özellikle Temsil Heyeti'nin tutanakları incelendiğinde Mustafa Kemal'in bölgeyle birebir ilgilendiği ve en yakın arkadaşlarını bölgeye yollayarak orada verilen çete harbinden düzenli birliklere geçişte önemli bir rol oynadığı görülmüştür. Mustafa Kemal'le Sivas'a doğru yol alan heyetin içinde bulunan Osman Bey, "*Aydınolu Tufan Bey*" takma adıyla Mustafa Kemal tarafından bölgeye yollanmıştır. Osmaniye'de çete harbinden Kuva-yı Milliye'ye geçişi ve tren yollarının tahribi sebebiyle Antep, Adana, Maraş ve Hatay'da yürütülen bağımsızlık mücadelesine bölge halkı büyük bir katkı sağlayarak hatıralarda da ifade edildiği gibi Osmaniyelilerin bir yiğitlik örneği sergilediği ortaya çıkmıştır. Rahime Hatunun ön safhalarda savaşması Türk kadınının yiğitliğini gözler önüne serdiği gibi bu tutum Kuva-yı

Milliyecilere de ilham kaynağı olması bakımından önem taşımıştır. Nihayetinde bölgede tutunamayacaklarını anlamaları sonucunda Fransız işgal güçleri 20 Ekim 1921 tarihinde Ankara Anlaşmasını imzalamıştı. Anlaşma sonrasında Fransızlar zorla işgal ettikleri bu yerden kendi bayraklarını alarak çekilmek durumunda kalmışlardı.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Açık Erişim)

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV. Cilt, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları Seri No:1, Ankara, 1966.

TBMM Tutanak Dergisi

Kitaplar

Akbaş, Ahmet, **İşgal Çantası**, Ankara, 2012.

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Akıncı Nihat, **Bütün Yönleriyle Osmaniye, Hasret Matbaası, Osmaniye**, 1995.

Akyüz Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1988.

Arıkoğlu, Damar, **Hatıralarım**, Adana, 2000.

Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2009.

Başoğlu, Kamil vd., **Kuvayı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı, Ankara, 2012

Baykal, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C 3, Kısım I, TTK, Ankara, 1983.

Belen, Fahri, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.

Boyajian, Dikran H. [Tigran H. Poyachian], **Haykakan Legeone: Patmakan hushagrutiun [The Armenian Legion: A Historical Memoir]** (Watertown, MA: Baikar Press, 1965), pp. 190-91.(Translated by Garabet K. Moundjian).

- Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, Ankara, 2007.
- Çaka, Cahit, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, Ankara, 1948.
- Çelik, Kemal, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.
- Dalkır, Recep, **Milli Mücadelede Çukurova**, İstanbul, 1961
- Delikoca, Yusuf, **Çukurova Kahramanları**, Ekrem Matbaası, Adana, 2010.
- Demirbaş, Bülent, **Ayıcı Arifin Anıları (1919-1923)**, İkinci Baskı, İstanbul, 1992.
- Diñçer, A. Neşat, **Rahime Onbaşı**, Hançer Matbaası, Osmaniye, 1983.
- Ener, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996.
- Erdeha, Kamil, **Yüzellilikler**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1998.
- Gökalp, Hamdi, **İşgalde CebeliBereket**, Gaziantep Halk Matbaası, 1932.
- Gürel, Reşat, **Rahime Hatun**, Emel Matbaacılık, Ankara, 1972.
- İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Karaca, Emin, **150’likler**, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.IX, TTK, Ankara, 1996.
- Kılıç, Ahmet, **Osmaniye Çete Harbi**, Özdoğuş Matbaası, Osmaniye, 1976.
- Kılıç, Ahmet, **Osmaniye Tarihi**, Hançer Matbaası, Osmaniye, 1976.
- Kural, Yuluğ Tekin , **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, Kalite Matbaa, Ankara, 1976.
- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)**, MEB, İstanbul, 1997.
- Kürkçüoğlu, Ömer, **Osmanlı Devleti’ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi(1908-1918)**, AÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 512, Ankara, 1982.
- Mısıroğlu, Aynur, **Kuvay-ı Milliye’nin Kadın Kahramanları**, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1994.
- Miralay Mehmet Arif, **Anadolu İnkılabı**, Arba Yayınları, İstanbul, 1992.
- Osman Tufan Paşa, **Kurtuluş Savaşı Hatıraları**, Arma Yayınları, İstanbul, 1998.
- Özalp, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Ankara, 1984.
- Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele’de Anadolu Basınında Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005.
- Özçelik, İsmail, **Milli Mücadelede Güney Cephesi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.
- Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Nilufer Belediyesi, 1987.

- Sevim, Ali vd, **Atatürk'ün Talim, Telgraf ve Beyannameleri**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.
- Seviye Solak, **Bir Çukurovalı Kadın Kahraman Rahime**, Taş Medrese Yayınları, Erzurum, 1999.
- Soysal, İlhami, **150'likler**, Gün Yayınları, İstanbul, 1985.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları**, Ankara, 1983, s.50-52;
- Tansel, Fevziye Abdullah, **İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.
- Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar CI**, MEB, İstanbul, 1991, s.48-49.
- Tekelioğlu, Sinan, **Kuvay-ı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, (ed.Kamil Başoğlu), Genel Kurmay Başkanlığı ATASE, Ankara, 2012.
- Toros, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, TTK Basımevi, Ankara, 2001.s.218.
- Torosyan, Shmavon T., **Kilikiyi hayeri azgayin-azatagrakan sharzhumnere, 1919-1920 [The National-Liberation Movements of Cilician Armenians, 1919- 1920]** (Erevan: Erevan State University, 1987), p. 86 (Cited by Garabet K. Moumdjian).
- Tuncay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara, 1981.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1998.
- Uçman, Abdurrahman, Handan İnci, **Bir 150'liğin Mektupları**, İstanbul, 1998.
- Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.
- Ursavaş, Ali Saip, **Çukurova Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluşu**, Nurettin Uycan Basımevi, İstanbul, 1988.
- Yaycıoğlu, Necat, **Osman Tufan Paşa**, Ekrem Matbaası, Adana, 2012.
- Yurtsever, Cezmi, **Osmaniye Kahramanlar ve Yiğitler Diyarı**, Ekrem Matbaa, Adana, 2012

Makaleler

- Bereket, B. Ünal, "Osmaniye Şehrinin Tarihi Coğrafyası", **Kastamonu Eğitim Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, Mart 1997.s.82
- Sükan, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşaması", **Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu**, CII, Ankara, Eylül 1991. s.905
- Coşar, Ömer Sami, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 19 Haziran 1982.
- Coşar, Ömer Sami, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 20 Haziran 1982.

- Coşar, Ömer Sami, “Musa Dağı’nın Öteki Yüzü”, **Milliyet**, 16 Haziran 1982.
- Çelik, Kemal, “Milli Mücadelede Adana (Güney), Havalisi Komutanları”, **Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2015, s.639.
- Dağıstan, Adil, “Sancak’ta Fransız Mandat Yönetimi ve Türkiye”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** CXX, Kasım 2004.s.690
- Eyice, Ahmet, “Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Mücadelesi Sırasında Maraş’ta Ermeni Mezalimi,” **Bellekten**, Cilt LXVII, Aralık 2003, Sayı 250. s.911
- Gediklioğlu, Kenan, “Osmaniye’nin Kurtuluşu”, **Yeni Adana**, 7 Ocak 1954.
- Güher, Ebru, “Maarif Salnamelerine Göre Cebel-i Bereket’te Eğitim Öğretim,” **Turkish Studies**, Volum 9/4 Spring 2014, s. 457-467.
- Halaçoğlu, Yusuf, “Cebel-i Bereket”, **Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi**, C.7, İstanbul, 1993. s.185-186.
- İslam, İbrahim, “Milli Mücadeleye Muhalif Bir Gazete: Ferda”, **Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, S-12. (2009) s.158-174.
- Kılıç, Remzi, “Millî Mücadele’de Gizik Duran ve Faaliyetleri,”**IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu**, (10-11 Nisan 2003), Kayseri. s. 361-377.
- Kurt, Yılmaz, “Osmaniye”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.33, İstanbul, 2007.s.478-480.
- Önder, Ali Rıza, “Cebelibereket Sancağı ve Rahime Hatun”, **I. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**, Adana, 20-25 Kasım 1991.
- Sakallı, Rıfat, “Çukurova’nın Kurtuluş Hatıraları”, **Yeni Adana**, 5 Ocak 1965.
- Sarınay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası-1- (1936-1938)”**Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 34, Cilt: XII, Mart 1996. s.407-454.
- Sonyel, Salahi, “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Bellekten**, C.XXXVI, Ocak 1972. s.31-69.
- Toros, Taha, “Mesud Fani Üzerine”, **Tarih ve Toplum**, S.61, Ocak 1989. s.50-62.
- Uçman, Abdullah, “Ali İlmi Fani (Bilgili)’nin Bir Mektubu”, **Tarih ve Toplum**, Sayı 114, Haziran 1993, s.39.
- Yorulmaz, Şerife, “Çukurova’da Kuva-yi Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Mayıs-Kasım 2005, Yıl:18, Sayı:35-36, Ankara, 2006. s.345-373.
- Yüreğir, Ahmet Remzi, “Ermeniler Tarafından Minarede Öldürülen Müezzîn, Telgraf Direğine Asılan Tel Müdürü”, **Yeni Adana**, 23 Sonkanun 1943.

Sürelî Yayınlar

a) Gazeteler

Milliyet

Yeni Adana

b) Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Belleten

Kastamonu Eğitim Dergisi

Tarih ve Toplum

Turkish Studies

Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi

Ansiklopediler

Büyük Lügat ve Ansiklopedisi

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

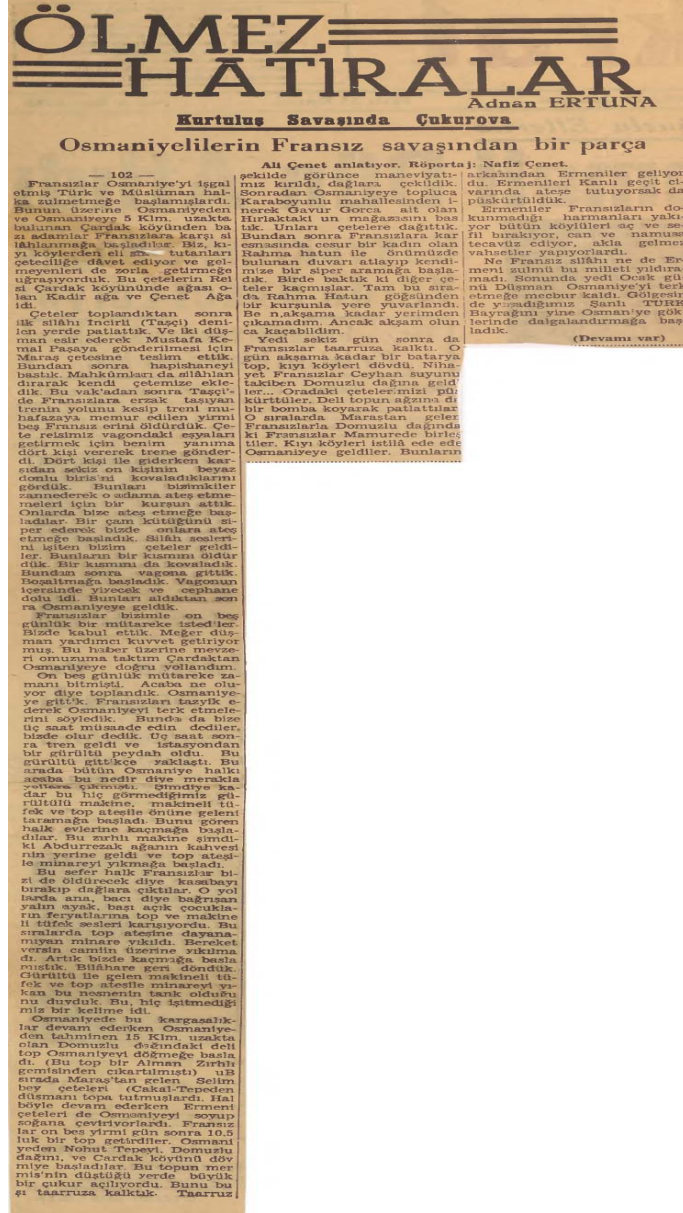
İnternet Kaynakları

<http://www.haberinortasi.com/cebelibereket-sancagi-ve-vilayetinin-kurulmasi-makale,90.html> (08.02.2016)

<http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/6847/001504963006.pdf?sequence=1>. (08.02.2016)

EKLER

Ek-1

Kişisel Arşivlerde İstanbul Belleği Taha Toros Arşivi.

Ek-2

